

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 108 (16566)

2002 чылдың
СЕНТЯБРЬ 19,
четверг

Ат салган шагы 19.00

Садар өртээ 3 рубль.

Тыва Республиканың иштиги херектер
сайыдының дугайында
РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ
ЧАРЛЫ

1. Милицияның генерал-майору **Сергей Петрович Аренин** Тыва Республиканың иштиги херектер сайыдынга томуйлаар.
2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.
Россия Федерациязының Президентизи В. ПУТИН.
Москва, Кремль.
2002 чылдың сентябрь 1,
№ 920.

КИЖИЛЕРНИҢ САЛЫМ-ЧОЛУ-БИЛЕ ХОЛБАШКАН

*Хүндүлүг юстиция
ажылдакчылары!*

Россияның Юстиция яамызының 200 чыл юбилейи-биле база Тываның Юстиция яамызының 80 харлааны-биле Силерге байыр чедирип тур мен!

200 чыл бурунгаар Александр I хаан бодунуң чарлыктары-биле баштайгы 8 россияжи яамыларны тургускан, оларның аразында Силерниң төрөөн яамыңар база бар. Боттун чаартылгаларын буруңгаарладыр дизе, чаа хоойлулар эргежок чугула, а оларны чайгылыш чок күүседир дизе, хоойлудүрүмнүң сагылгазының хынакчылары херек дээрзин Русьтун бурунгаар көрүштүг реформатору ийи чүс чыл бурунгаар билип каан. 80 чыл бурунгаар шак-ла ындыг яамыны Тыва Арат Республикага тургускан.

Ийи чүс чылдың дургунда Силерниң яамыңар бодунуң ажыктыын болгаш

эргежок чугулазын бадыткаан. Кижиниң хоойлуда көрдүнгөн эрге-ажыктарын болгаш эргелерин камгалаары кажангызындан-даа артык сагыш човаашкында алдынган. Күрүне бо айтырылгарга боду сонургалдыг.

Силер ажил-мергежилдер аайы-биле, күрүне эрге-чагыргазының органнарының хоойлу-дүрүм чогаадыр ажил-чорудулгазынга киржип, чөптүг суд шийтирилерин үндүреринге үлүг-хууңар кирип турар силер. Ынчангаш ажылыңарга чоргаарланып чорууңардаа уjur-чөптүг.

Буянныг ажил-ижиңерге улуг-улуг чедишкinnerни, ал-бодуңарга болгаш аалораныңарга аас-кежикти, бүгү-ле чаагай чүүлдерни күзедим! Байырлалыңар-биле, өңүктөр!

**Тыва Республиканың
Чазааның Даргазы
Ш. ООРЖАК.**

Бөгүн — РФ-тиң Юстиция яамызының 200 чылы
база ТР-ниң Юстиция яамызының 80 чылы

ХООЙЛУ КАМГАЛААР ТУРУЖУН ӨСКЕРТИЭН

Бөгүн, сентябрь 19-та, бүгү чурттун болгаш бистиң республиканың юстиция ажылдакчылары боттарының профессионал байырлалын демдегледип эрттирип турар.

Барык-ла 200 чыл бурунгаар Россияга эрге-хоойлу камгалаары-биле Юстиция яамызы тургустунган, а бистиң республикага Юстиция яамызының үндөзилетинип тургустунганындан бээр 80 чыл болуп турар. Ол үе дургунда республиканың Юстиция яамызы чеже-даа катап эде адаттынып турган. Ынчанмыкче ук яамы бодунуң эрге-хоойлу камгалаар туружундан бо үеге чедир өскээр чайлай басаан.

Тыва Республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарының бирээзи — Юстиция яамызы үндөзилетинип тургустунгаш, бо үеге чедир канчаар хөгжүп келгениниң дугайында чугааны бистиң корреспондентивис РФ-тиң Юстиция яамызының ТР-де Эргелелиниң начальниги С.С.Күжүгет-биле ужурашкаш, кылган.

— **Сергей Степанович, бистиң республикага юстиция органының тургустунгаш, амгы бо үеге чедир хөгжүп келгениниң дугайында тайылбырдан кылып бээр силер бе?**

— Тыва Арат Республика чаала тургустунуп келгенде, ооң Чазаа суд системазының удуртулгазын, эрге-хоойлу болгаш хоойлужудулга күүселдезинин хайгааралын чорудар хүлээлгелерни 1922 чылдың февраль айда тургустунган ТАР-ның Юстиция яамызынга дааскан. Ук яамының сайыдынга Тарма-Базырни томуйлаан. Ол үеде республикага суд чорудулгазын ниитизи-биле юстиция сайыды болгаш яамының судьялары база оларның оралакчылары харыылап турган. Олар корум-чурум үрелишкinnerинге хамаарыштыр ителге ажылын чорудуп, суд шийтирин база үндүрүп турганнар.

1934 чылдың апрель 19-та Юстиция яамызын дүжүргөш,

ооң бүрүн эргелериниң чамдызын Сайыттар Чөвүлелинге, а чамдызын ТАР-ның Дээди судунга дамчыткан.

Ол үеде тура кожууннарның улус судтарының болгаш суд күүседикчилериниң ажылын удуртуруп болгаш хайгаараарын ТАР-ның Дээди судунга онааган. Дээди судтун турум ажылдакчыларын — улусчу судьяларны болгаш истекчилерни Биче Хуралдың Президиуму томуйлап турган. Истелге ажылын чорударынга Дээди судка ийи истекчи ажылдап турган. Оларның бирээзи иштиги херектер талазы-биле, өскези даштыкы херектер талазы-биле нарын ажылды чорудуп турган.

1935 чылда ТАР-ның Дээди судунун даргазынга Кара-Сал Орумаевич Пиринлей томуйлаткаш, 1937 чылга чедир ол албан-хүлээлгеге ажылдаан.

1937 чылдан 1938 чылга чедир ТАР-ның Дээди судунун Дарга-

зынга Оюн Демчиевич Охемчик ажылдаан. 1940-1941 чылдарда Монгуш Собакиевич Тыртыоол ук албан-дужаалды күүседип турган.

1944 чылда ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканы-биле Тыва автономнуг областың юстиция эргелели катап тургустунган. Ол албандужаалга Владимир Михайлович Тимофеев томуйлаткаш, 1947 чылга чедир аңаа ажылдаан.

1956 чылдың сентябрь 17-де областың юстиция эргелелин катап база дүжүргөн. Ооң ажил-чорудулгазын күүседирин область судунга дамчыткан. Онзагай чүве болза, ол үеде область судунун чанынга юридиктиг школаны организастап тургускан. Ук школага бир чыл өөрөнгөн соонда, аныяк кижилер суд күүседикчилери, нотариус болгаш адвокат мергежилдерни ап турган.

(Уланчызы 5-ки арында).

Парлалга конференциязы

ТАМЧЫКТАНГАН АЖЫЫ ЧОК

РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазында бюджет дугайында хоойлу төлөвилелинге номчулгаларның чаа чурумун хүлээп алганы-биле ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржак бодунуң командазы-биле кады кыска үелерниң дургунда Москваже ийи удаа — август 26-29 болгаш сентябрь 11-13 хүннеринде — ажылчын сургакчылаашкынарны кылып, бо талазы-биле ажыл-хемчеглерни РФ-тиң Чазаанга, адырлар аайы-биле яамыларга болгаш ведомстволарга чорудар уjurга таварышкан.

Сентябрь 17-де Ш.Д. Ооржак ук угланышкынага ажылды уламчылаары-биле чурттун найысылалыңче база катап айттынышкан. Ооң мурнуу чарында республиканың бирги удуртукчузу массалыг информация чепсектериниң төлээлери-биле ужуражып, тыва Чазактың Москвага ажылының түннелдери-биле таныштырган.

ТР-ниң Чазааның болгаш яамыларының удуртукчулары-

ның Москваже ажылчын сургакчылаашкынарны республиканың экономиктиг, саң-хөө амдыралының амгы болгаш перспективтиг айтырылгалары-биле холбашкан дээрзин Шериг-оол Дижикович журналистер-биле ужуражылга үезинде чугаалаан. Баштайгы сургакчылаашкынын үезинде федералдыг төпке республиканың саң-хөө амдыралының анализин кылган. Тываның Саң яамызының белеткээни

2002 чылда республика бюджетиниң күүселдезиниң прогнозундан алырга, чамдык чедишкinner көскү. Республиканың боттун орулгалары эрткен чылдың деңгелинге көөрдө, 60 хуу өзүлдеги болган. Оон аңгыда күүсекчи эрге-чагырга федералдыг төптен мурнаткан трансферти база 87,6 млн. рубльдин бюджет чээлизин алырын чедип алгаш, шалың акшазының, пенсияларның, уруглар пособиелериниң, стипендияларның төлөгезинге өрелерни болдурбаан. Ындыг-даа болза бергелер эртен деп соора билип, тамчыктанган ажыы чок дээрзин республиканың бирги удуртукчузу айткан.

Эки талаже бурунгаарлашкын турзажок, бюджеттиң чедишпес кезээ (дефициди) хоой-

луда көрдүнгөн хемчээлден элээн бедик болурун прогноз көргүскен. Республика бюджетти 245 млн. рубльге дефициттиг болуп болурун хоойлуда чөпшээр каан. Кажан хынамчалыг санап келирге, дефициттиң түнү 308 млн. чеде берген. Чүге мындыг улуг хемчээлдиг ылгал тургустунуп келгенил? Ооң чылдагааны республиканың кол саң-хөө документизин хевирлеп тура, чурттун 2002 чылда бюджетиниң кол хемчээлдерин майык кылдыр алганы. Электри энергиязының тарифтери, хөмүрнүң өртээ каш катап өзе бээрин кым-даа манаваан. Чурт иштинге чыл дургунда электри энергиязынга, хөмүр-дашка өртектерин өзүлдези эки-ле дизе, инфляция деңгелиниң 15 хуузу болуп деп планнап турган,

ынчангаш республикага ук көргүзүгнү 12 хууга доктаадып тургускан турган. А херек кырында өртектер барык 40 хуу ажыг өскөн. Өзүшкүн ооң-биле соксавас деп чүүл база билдинип келген. Мындыг чылдагааннарның уjun бюджеттиң дефициди хоойлуда көрдүнгенинден хөй болган.

РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызы, чурттун саң-хөө сайыды А.Л. Кудрин-биле ужуражылга үезинде прогнозтуг көргүзүлгелерни бүгү талалыг сайгаржып, федералдыг сайыттын мурнунга кол нуруузунда ийи чугула айтырыгны тургускан. Биргизи — 2002 чылдың бюджетиниң күүселдезин канчаар боттандыралы? Ийигизи — электри энергиязынга болгаш хөмүрге (Уланчызы 2-ги арында).

ТАМЧЫКТАНГАН АЖЫЫ ЧОК

(Төңүзү, Эгези 1-ги арында).
өртөктөрүнүн өскени-биле немелде акша-хөреңгилерни кандыг үндезин-дестерден тыварыл? Алексей Леонидович тыва Чазактын киригени санаашкынарнын чүүлдүгүзүнүп хүлээп ап, чыл төңчүзүңге чедир республикага шалың акша талазы-биле өрелер турбазының дугайында шынчы даалганы бодунун ажылдакчыларынга берген. Бир неделя ажыг үениң дургузунда федералдыг бюджеттин немелде орулгаларындан 122 млн. рубльды тып, оон 87 миллионун республикаже чорударын чедип алган. Тываның бодунун орулгаларын көвүдөдип тура, бюджеттин чедишпес кезезин дуглаптып болурунун аргалары бар. Ындыг ажылды ТР-ниң Чазак чорудуп турар. Бир эвес хөмүр-даш тывыкчылары, энергетиктер база катап өртөктөрүн улгаттырза, а оон түңнелинде дерткү кварталда чуртка нефть продуктуларынга өртөктөр өзер чүве болза, республи-

каның удуртулганы база катап немелде акша-хөреңгилерни дилээр ужурга таваржыр дээрзин Ш.Д. Ооржак медеглээн.

Ниитизи-биле чуртта келир чылгы бюджеттин талазы-биле байдал нарын, чүге дизе 2003 чылда Россия 17 млрд доллар түнүг даштыкы өрелерни төлээр деп турар. Ындыг болганда бюджет камгалалының үезинде көпөөк бүрүзү дээш демисежир апаар. А өртөктөр өзүлдезин барымдаага алыр чүве болза, келир чылын республика бюджетинге 4 млрд. 800 млн. рубль хире хөреңги негеттинер. Бо чылгы бюджеттин ниити түнү 3 млрд. 600 млн. рубль болган. Ылгал кончуг улуг. Ынчангаш республиканың бүгү ямылары болгаш ведомстволары бюджет камгалалына идепкейлиг киржири чугула. Күрүне Думазына бюджет телевиделинин номчулганын чурмуу өскерилген дээрзин маңа айтыр артык эвес. Сентябрь 25-те оон бирги

болгаш ийги номчулганын хары угда эрттирикеш, ийи неделя эрткенде, 3-кү, 4-кү номчулганы эгелей бээр. Хуусаа дыка кызы — чүгле бир ай. Ынчангаш бүгү күштү бюджет камгалалынче мөөңнээниниң ужуру-даа ында деп, Ш. Д. Ооржак чугаалаан.

Ийги сургакчылаашкын 2003 чылдын инвестиция акша-хөреңгилеринин, капитал салышкынарнын айтырылганын шийтпирлээшкени-биле холбашкан. ТР-ниң Чазакнын Даргазын РФ-тиң экономика сайыды Г.О. Греф хүлээп ап, республиканың амгы байдалына хамаарышкан бот-билчишкенин чугааны кылган. Тыва Республика экономиктиг кризистен чоорту уштунуп кел чыдарын Герман Оскович медеглээн. Ынчалза-даа федералдыг төптөн дуза-деткимчени калбартпас, улуг телевиделдерни боттандырбас чүве болза, республика бедик дотациялыг девискээрин са-

нынга хевээр артар деп, ол медеглээн. Республиканың бөгүңү байдалын үндезини-биле өскерттип болур телевиделдер бар. Оларның хөй кези чер иштинин казымал байлактарының ажылалы-биле холбашкан болганда, чүнүң-даа мурнунда, оруктар четкилерин, суг оруун сайзырадыры, демир-орук тудуунун перспективазын бурунгаарладыры чугула апарган. Федералдыг төп бо айтырылганын чугулага ап, Кызыл-Саяногорск аразына суг оруунун телевидели чүгле республика эвес, а россияжи ужур-уткалыг деп санап турар. Чуртун металлургия адырына кончуг хөрек кокстуг хөмүр-дашты Тываның девискээринге казып тыварының телевиделин россияжи инвесторларның-даа, РФ-тиң Чазакнын-даа сонургап турары анаа эвес. Чылда 10 млн. тонна бедик шынарлыг хөмүр-дашты казып тывар даг бүдүрүлгезин ажыдарына Внешэкономбанк,

«Россияның хөмүр-дажы» акционерлиг ниитилел идепкейлиг киржип турар. Харын-даа ук телевидели федералдыг программаже кириер деп турары хөйү чугаалап турар. Эржежок чугула акшаландырышкыны берип тургаш, суг оруунун телевиделин 2003 чылда доозары чугула деп, Г.О. Греф чугаалаан.

Оон аңгыда Ш.Д. Ооржактын удуртканы ТР-ниң Чазакнын командазы федералдыг ямыларга болгаш ведомстволарга улуг ажылдарны база кылып чоруткан. Федералдыг тускай сорулгалыг программаларже (оларның ниити саны 56) киреринин, республиканың девискээринге болган өрттерин чедирген когаралын түңнээринин, «Тыва даг-дүгү» комбинаттын салым-чолун шийтпирлээринин дугайында база оон-даа өске айтырылгар талазы-биле улуг ажыл кылдынган.

А.АЛАШ

НААДЫМГА ЧЕЖЕ ХИРЕ ХӨРЕҢГИ ҮНГЕНИЛ?

Чаңчыл езугаар малчыннарның Наадым байырлалын Республика хүнү-биле чергелештир август 15-17 хүннеринде медеглел эрттирген бис. Ук байырлалда янзы-бүрү хемчеглерни организастан эрттиреринге болгаш маргылдааларның, конкурстарның тирикчилеринге шаңнал кылдыр Тыва Республиканың Чазак ниитизи-биле 1,2 млн. ажыг рубльди чарыгдан. Биске көөрдө, өске регионнар боттарының шак мындыг хевирлиг байырлалдарына оон хөй акша-хөреңгини үндүрүп турар. Чижээлээрге, кожавыс Моол республика шүүлген мөгеге болгаш чарышка эрткен аътка, оон мунукчузунга шаңнал кылдыр джип машиналар берип турар.

Байырлалга Моолдан болгаш өске-даа кожа-хөлбээ регионнардан төлөөлөр киришкен, анаа культурулуг программадан аңгыда, акыл-агыжы ужуражылгаларына база аралаштыр эрттирилээн. Оон бир бадыткалы Россия-Европа фондузунун даргазы дээрги Тони Видмер социал айтырылгар талазы-биле, Моолдун эртемнер академиязының президентизи, парламент кежигүнү Баатрын Чадраа элээн каш телевиделдерни саналдаан, оон

бирээзин «Муң хүннээректиг өг» деп ат-биле адаан, хүн энергиязының дузазы-биле ыраккы кожууннарга телерадиодамчыдылгаларны тургузуп болурун ук телевидел бадыткап турар.

Тыва Республиканың Күрүнеиниң спорт комитеди 748 кижикиржикчилер спорттун 6 хевиринге янзы-бүрү спортчу маргылдааларны организастан.

Чонун талазындан шаңналдарның көвей кези хүреш маргылдаазына болгаш аът чарыжына үнүп турар деп шүгүмчүлөп турары чөптүг чадавас. Ынчалзажок ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Ооржак чонун сонургалын озагайлап өөренип көрбүшан, спорттун национал хевирлерин хомудатпайн турар. Чылдан чылче мал кадарчыларының болгаш араатарның шаңналдарын чоорту экижидип олурарын көрүп тур бис. Оон бир херечизи — Би-Хемнин ногаажыларына бо чайын бир тракторну бергени, а Наадымда тыва өглер конкурзуна 55 муң рубльди үндүргени, бүдүрүлгенин мурнакчыларына болгаш күш-ажылы коллективтерге 140 муң ажыг рубльге өртөктиг белектерни база акша шаңналдарын тывысканы хөйү чугаалап турар.

«Наадым-2002»-ниң чедишкениннеринин бирээзинге Кызыл хоорайның чагайжыдылга болгаш хөй хөмчөөлдиг тудуг-септелге ажылдарын кириштирип болур. ТР-ниң Тудуг ямызы база Күрспорткомитеди чуртталга-коммунал ажыл-агый реформазын амыдыралга боттандыра талазы-биле элээн каш чуртталга бажынарнын агар септелгезин ремонттузун кылган, төпчүткен одалгалыг бажынарның подвалдарында үрелишкениннерни, кудумчуларда светфор, сайгылгаан чырыктарын солаан, кудуктарны чаартып кылган, улуг кудумчуларны чаартып селээн, чылдың-на байырлыг хемчеглер эрттиреринге черлерни таарымчалыг кылдыр эдип чазан.

Удавас хоорай чагыргазының даргазының сонгулдалары эртер. Ынаар кордап турар кандидаттарның саны өскөргөн. Жанчыл билер, оларның аразындан хоорай чагайжыдылганына хамаарыштыр кылдынган ажылдарны бодунуу кылдыр санай бээр кижилер тыптып келир чадавас. Ынчангаш чонга бо чүүлдерни допчулап таныштырырын чугула деп көрдүвүс.

Альберт ХОМУШКУ.

КЫЗЫЛДЫҢ МЭРИНИҢ КАНДИДАДЫНГА КЫМНАР БҮРҮТКЕТКЕНИЛ?

Кызыл хоорай чагыргазының даргазына сонгулар күзелин илереткен 18 кордакчының он алдызы хоойлуда айыткан дужаар ужурлуг бүгү документилерни болгаш сонгукчуларның ат салган саазынарнын Кызыл хоорайның девискээр сонгулда комиссиязына сентябрь 12-ге чедир дужааган. В.И.Каң-оол, В.В.Шестаков чогуур документилерни комиссияга кирибээн.

Оон алды кордакчының документилерин девискээр сонгулда комиссиязы кичээнгейлиг хынап көргөш, он дерт кордакчыны Кызыл хоорай чагыргазының даргазының кандидатына бүрүткээш, шынзылгаларны тывыскан. Олар болза: ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Д.К.Донгак, «ЭДОММИ» кызы-

гаарлаттынган харысалгалыг ниитилелдин (КХН-ниң) директору Э.Т.Наксыл, «Көдээ тудук» КХН-ниң директору С.В.Сафрин, «ЭЗТН» КХН-ниң чингине директору В.А.Попов, хоорай чагыргазының өөредилге килдизинин эргелекчизинин оралакчызы З.В.Дехтяр, Тываның машзаводунун директору В.Н.Сериков, түр ажылдавайн турар В.Б.Багай-оол, ТР-ниң Юстиция херектеринин талазы-биле яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар А.А.Язев, «Араганы мөөңнеп садар төптүн» директору О.Д.Тинмей, Кызыл хоорайның коммунал ажыл-агый №4 бүдүрүлгезинин начальниги О.В.Кенден, ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.В.Вусаты, Тываның гуманитарлыг шинчи-

лелдер институтунун улуг эртем ажылдакчызы А.К.Тевек, «Довурзак» ательенин директору С.А.Барыбин, Кызыл хоорайның Төлөөлөкчилер хуралының депутаты О.Д.Дамба-Хуурак.

Кордакчылар Кызыл хоорай чагыргазының даргазы А.Ю.Кашиннин, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты турган Э.М.Манчынның сонгулда комиссиязына кириген документилери хоойлуга дүүшпес болганы-биле оларны Кызыл хоорай чагыргазының даргазының кандидатына бүрүткээринден ойталаан дугайында шийтпирни девискээр сонгулда комиссиязы хүлээп алган. Бүрүткеткен кандидаттар сонгукчулар ортузунга суртаал ажылын чорудуп эгелээр.

Таан-оол ХЕРТЕК.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

Ону Сат Шаңгыр-ооловна Толунчап дээр. Тываның хоочун интеллигенциязында болгаш улус өөредилгезинде ону билбес кижик ховар. Ол — Кызылдың башкы училищезинин, Москваның Крупская аттыг пединститудунун доозукчузу. Башкы стажы 46 чыл.

Сат Шаңгыр-ооловна кады ажылдап чоруур эш-өөрүңге хүндүткелдиг, дээди категорияның башкызы, улус өөредилгезинин тергенин «Шылгараңгай күш-ажылы» дээш деп медальдыг эдилекчизи.

Ол кадыр-берт кашпалга чурттап чораан Саттарның өг-бүлезинге төрүттүнген чеди дугаар уруу. Авазы Часкалмаа база хөй ажы-төлдүг өгте төрүттүнген. Сат Шаңгыр-ооловнаның бир уруунун уруу кырган-авазының Часкал деп адын эдилеп чоруур. Ында база ужур-ла бар. Сат Часкалмааның сес уруглары шупту дээди эртемниг, алдарлыг башкылар, совет, партия ажылдакчылары: Мындирмаа, Дүкежек, Комбуй-оол, Маруш, Тукар. Кырган-авазының хөймер уруу Сесең Эйлиг-Хемнин алдарлыг малчыны болгай.

30 чылдарның төңчүзүңде өг-бүле уругларын өөредип алыр дээш ишкээр-леп, Чаа-Хөлче көжүп келген. Ачазы ус-шевер кижик болгаш, хөм кыдыы черге ийи өрээл бажың туткаш, сонга-хаалгазын хээлеп, чараштап тургаш, кылып аарга, ол чернин чоңу кээп көрүп, чагылгарны кирип турган дээр. Дыка хөй улусту, ылаңгыя күдээлерин, мергежилинге өөредип каан.

Авазы — Ус-Аксының орустарындан, хакастарындан хлеб быжыраарын, ногаа өстүрерин көрүп алган болгаш, Чаа-Хөлге бир дугаар оgorод тарып эгелээн кижилернин бирээзи. Авазының черге ынаан уруу харын ынчана дезеп алган болду бе.

Серин, эм оыттуг, арыг кара суглуг, кат-чимистиг кашпалга өөрөнгөн авазы Чаа-Хөлге келгеш, аарзынып, бажымайлап эгелээш, үр-даа болбаанда, чок апарган. Хөй-ниити ажылындан чыдып калбас, чоң ортузунга чаа амыдырал дээш суртаал кылып,

сумунун дастык даргазы чораан авазын уруглар чоктап пат болган. Ачазы уругларын өскүс-сүрөтпээн, хөмден идиктерин даарап, инээн боду саап чораш, иениң хүлээлгезин катый күүседип, ажы-төлүн азырап, өстүрүп алган.

Ортумак школаны кончуг эки дооскаш, башкы училищезинче кирип алган. Училищени, школаны, техникумнарны эки өөредилге-биле дооскан уругларны Москваже улаштыр өөредир дей берген. Оларның аразында Сат Шаңгыр-ооловнаның ады база бар болган. Ол — аас-кежик Кадыр кашпалдың дажын

теп өскөн уруг ам найысылал Москваның Кызыл шөлүңге бастырап-дыр.

Сат Шаңгыр-ооловнаның бажыңында чуруктар көрүп, чугаалажып олур бис. «Юбилей дээрге-ле сактышкын, ажыл-ишти түңнээри-ле болгай. Москвага келгениннерни сактып көрүңерем» — деп диледим.

— Оо, ол-даа уттундурбас чылдар. Поездилеп чедип келген бис. Орукка чеди-даа хонган боор бис. Шупту-ла оргулааш, бедил дээр тей-даа чок болду. Бисти Монгуш Доруг-оол Алдын-оолович уткуп алган. Келген улус өөренир факультеттерин шилип ап эгелээн. Мен сүүр баштыг дагларын, ачам сугнун көжүп чораан черлерин сактып келгеш, география факультетин шилип алдым.

(Уланчызы 8-ки арында).

ЧАГЫДЫЛГАНЫ — ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮНГЕ

**Очур ШИРИНДҮҮ,
ТР-ниң Парлалга болгаш
информация талазы-биле күрүне
комитединиң даргазы**

Чылдың-на сентябрь 1-де республикага келир чылдың солун, сеткүүл чагыдылгаларының кампаниязы эгелээрин кижги бүрүзү билер болгай.

Бо чагыдылга кампаниязының онзагай байдалы чүл? Бирле дугаарында, Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулда мурнунун программасын болгаш чон-биле ужуражылгалар үезинде сонгучуларның киирген чагыгыларының, шүгүмчүлелдиг саналдарының база хамаатыларының дилег, билдиришкенин күүсеттинип, амыдыралга боттанп турарының үезинде болуп эртип турары-биле онзаланып турар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Дизижинович Ооржак массалыг информация чепсектеринге тодаргай сорулгаларны салган. Ол сорулгалар Чазак Даргазының чон-биле ужуражып турарының үезинде сонгучуларның үзел-бодалдарындан, күзелдеринден, саналдарындан төрүтүнген. Оларның бир кол кезээ бо: «Бистин чонувус Тываның кандыг-даа ырак-узак булуңнарынга ажылдап, чурттап турарда болза, радио, телевидение, республика болгаш кожууннар солуннары өг-бүле, бажын бүрүзүнге четкен турар кылдыр бүгү-ле хемчеглерни алып ужурулгус бис». Бо дээрже чонун негелделеринден үнген улуг перспективтиг сорулга деп медереп билип турар бис.

Парлалга болгаш информацияның күрүне комитеди коллегия хуралына республика болгаш кожууннар аразының солуннарының, журналдарының редакциялары-биле кады 2003 чылдың чагыдылганын организастап чорудар талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган. Оларның кол чери солун, сеткүүлдерин, журналдарның чон-биле харылзаанын доктаамал

быжыглаарынче угланган. Бүдүрүлгелерге, организацияларга, Кызыл хоорайның болгаш өске-даа хоорайларның өөредилге черлеринге, школаларына, кожууннар төптөрүнге, чурттакчылыг суурларга солуннар, журналдар редакцияларының номчукчулар-биле ужуражылгаларын, «Төгерик столдарны» болгаш номчулга конференцияларын чорудары көрдүнген. Чурттакчылыг черлерде солуннар, журналдар чагыдылганын чорудар штаттан дашкаар организаторларны тургузар. Оларга материалдыг дуза чедирип, шаңнап-мактаары көрдүнүп турар.

Республика болгаш кожууннар аразының солуннарының, журналдарның редакцияларының мурнунда Тываның социал-экономиктиг, культурлуг болгаш сагыш-сеткил амыдыралын калбаа-биле болгаш бүгү талаалыг чырыдар сорулга салдынып турар. Оларга материалдарның литература, уран чүүл деннелин бедидер, солуннары янзы-бүрү темаларлыг, номчуштуг, солун кылдыр аңгы-аңгы жанрларны ажылдап тургаш, номчукчуларга амыдыралдың шын угланышкынын шилип алырынга дузалаар.

Солуннар парлаттынар материалдарның географиязын калбартыр, кожуун бүрүзүнүн амыдыралының бүгү талааларын чырыдар сорулга-биле кожууннар чагыргаларына «Шын», «Тувинская правда» болгаш өске-даа солуннарының корреспондентилер пункттарын ажыдарын планнап турар бис.

Күрүне бюджетинден хандыртынып турар солуннар, журналдарның тиражын көвүдир сорулга салдынып турар. Амгы үеде «Шын» солунун тиражы 6,3 мун экземпляр, а келир чылын бо көргүзүгү 9 мундан эвээш эвес болурун чедип алып. «Тувинская правда» 5 мун экземплярга база өске-даа республика, кожууннар аразының солуннарының, журналдарның тиражын амгы үеде турганындан

көвүдир сорулга салдынып.

Солун, сеткүүлдерге чагыдылга өртээ чылдың-на өзүп турарын барымдаалап көргөш, Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы-биле дайын киржикчилеринге, инвалидтерге, хөй уругларлыг чединмес өг-бүлелерге, өөренип турар аныктарга чигелделиг чагыдылганы чорударының аргаларын дилеп тывар бис.

Дыка хөй күрүне албан черлеринде, организацияларда, хоорай, суму чагыргаларында «Шын», «Тувинская правда» солуннарының чагыдылганы чок болуп турарына таарзынмай турар бис. Чүге дээрже республиканың бо төп солуннарына Чазактың, Төп сонгулда комиссиязының доктаал, шийтпирлерин, Тыва Республиканың хоойлуларын доктаамал парлап турар болгай. Ынчангаш яамы болгаш ведомство бүрүзү, күрүне албан черлери, организациялар, өөредилге черлери, школалар «Шын», «Тувинская правда» солуннары доктаамал чагыдып ап турарын сүмелеп тур бис.

Солуннары болгаш журналдарны чагыкчыга үезинде чедирер ажыл ам-даа чедир шийтпирлеттинмез. Оларны тарадып чедирип турарын анализтеп көөрге, солуннар саны көвүдээнда болза, олар колдуунда-ла Кызыл хоорайда болгаш оң чоок-кавы девискээрлеринде мөөңнеттинген. А Тываның ырак-узак черлери: сумулар, суурлар төптери, малчыннар аалдары солун, сеткүүл чагыдып албайн, чаа медээлерден чыдып каап,

ажыктыг, солун материалдарны номчувайн турар.

Тус-тус черлерде почта салбырларының ажылы чогуур деннелге четпейн турарын демдеглээр апаар. Дыка хөй чурттакчылыг черлерде почта салбырлары ажылдавас, почтачылар чок. Парлалга үндүрүлгелери чагыкчыларга үе-шаанда четпес, озалдап чедип турар. Федералдыг почта салбырының республика эргелели почта чедирилгезинин өртек-үнезин кандыг-даа үндезин чок черге улгаттырып келген. Ол-ла бүгү ала-чайгаар-ла солуннарының, журналдарның чагыдылга өртөөн улгаттырырынга чедирип турар. Ол-ышкыш чагыдылгандан кирген орулганың 70 хуузу почтачылар бодунга арттырып алыры чаңчыл болган.

Парлалга үндүрүлгелеринин удурткучулары оларның чедирилгези болгаш тарадылганында четпестер-биле чөпшээржеп олуру-биле бис таарзынмай турар бис. Мону чаа деннелче көдүреринче, альтернативтиг аргаларны дилеп тыварын үе бистен негеп келген. Республикага солуннар, журналдар чедирер, тарадып нептредир унитарлыг саарылга бүдүрүлгезин тургузар айтырыгны өөренип көрүп турар бис. Ол бүдүрүлгө амгы туруп турар почта албанын солуп болур деп билип алза ажырбас боор. Харылзааның бо ажыл-чорудулганын кылырынга сонугалдыг сайгарлыкчыларны, тудунгур-кавынгыр кижилерни бо саналды чугаалажып көөрү-биле Тыва Республиканың парлалга болгаш информация комитединге келирин чаадым.

Телерадиоамчыдылгаларына хамаарыштыр. Сөөлгү чылдарда республиканың чурттакчы чонун электроннуг информация-биле хандыраары дыка баксыраан. Амгы үеде Тываның чурттакчы чонунун чүгле 35 хуузу тыва телевидение программанын көөр, 30 хуузу тыва радионун программанын дыңнаар аргалыг. Суурлар болгаш Кызыл хоорай девискээринин хөй кезинде радио шугуму узуткаттынган.

Радио-релейлиг станцияларның, телевидение болгаш

радио дамчыдыкчыларының ажылдаар хуусаазы эртип, элп турарындан шынары баксырап, харын-даа ажылгалдан үнүп турар.

Электроннуг массалыг информация чепсектеринин чонну ынчаар хандырып турарын хамаатыларының медээ алып талазы-биле конституцияда көрдүнген эргелерин хажыдып турар деп санап турар бис. Ынчангаш бо тургустунуп келген байдалды шийтпирлээр талазы-биле айтырыгны чоокта чаа Чазакка ажылчын комиссия чугаалажып көргөн. Ол дээрже республиканың чурттакчы чонун тус черниң телерадио программаларын көөрү-биле калбаа-биле хаара тударда, спутниктиг система дамчыдылгаларын таварыштыр чорудары көрдүнүп турар.

Амгы үеде Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың сонгулда мурнунун программасын, сонгучуларның хөй санныг чагыгыларын, хамаатыларының дилег билдиришкенин билет таварыштыр Парлалга болгаш информацияның күрүне комитеди сонугалдыг организациялар-биле кады «2003-2005 чылдарда Тыва республиканың чурттакчы чонун тус черниң телевидение радио дамчыдылга программалары-биле хандыраарын спутник системаның дамчыдылганын таварыштыр чорудар» деп республиканың чурттакчы чонун тус черниң телевидение радио дамчыдылга программалары-биле хандыраарын спутник системаның дамчыдылганын таварыштыр чорудар» деп республиканың тускай программаның төлөвлелин ажылдап кылган. Ам ол экспертиза болгаш чөпшээржилгени эртип турар.

Келир үш чыл дургузунда республикага спутник антенназының, телевидение болгаш радио дамчыдыкчы-хүлээп алыкчыларны база өске-даа амгы үенин нарын дергехерекселдеринин калбак четкизин тургузары көрдүнүп турар. Бо-ла бүгү хемчеглер телерадиоамчыдылгалары-биле Тываның чурттакчылыг черлерин хаара тудуп, хамаатыларының Конституцияда көрдүнген медээ алып талазы-биле эргелерин хандыраарына арганы бээр.

Чеди-Хөлден медээлер

КОЖУУННУН КЫШКА БЕЛЕТКЕЛИ

Чеди-Хөл кожуунга 5 суму болгаш 2 арбан хамааржыр. Оң чурттакчыларының саны 8.500 ашкан. Кожууннун кышка белеткели кандыгыл?

Кожууннун чагырыкчызы **Николай Иванович Дартай-оол:**

— Эрткен айда кожууннун ажыл-херээниң бирги черинге школаларның чаа өөредилге чылынга белеткели турган. Бо хүннерде шупту школалар болгаш Ак-Тал биле Элегесте 2 интернат ажылдап турар. Школа барбайн турган 22 уругларның кандыг чылдаганнын илереткеш, чогуур хемчеглерни ап, болдунар

дузаны чедирген бис. Чеди-хөлчүлерниң 70-80 хуузу боттары хандыртынары-биле тарылганы кылган, бо хонуктарда оон ажаалдазы чоруп турар. Күскү дүжүт талазы-биле баш удур хыналданың түннелдери-биле бо чылын картошка арай хирелиг деп санап тур бис. А уруглар садтарында септелгелер доозулган, чүгле «Светлячок», «Дюймовочка» уруглар садтарында капитал септелге уламчылавышаан. Элегестин Культура бажынының септелгези саадап турар. Арткан суурларда, кожуун төвүнде культура одаглары, эмнелгелер болгаш өске-даа албан черлери кышка белен, хөмүр дүжүртүнген.

Эң-не кол айтырыг — Хову-Аксының чылыг-электри төвүнүн кышка белеткели. Ында

айыылдыг чүве чүл дээрже, даг адаа-биле эрткен бус дамчыдар түннелдин берге байдалы. Бо чидиг айтырыгга хамаарыштыр республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак сентябрь 10-да тускай хыналданы кылып кээп чораан. Оң-биле холбашкан 14-15 хире көдүртүнүп турган айтырыгларны шийтпирлээр-биле ол-ла хүн Чазакка хурал эрттиргеш, аңаа хамааржыр яамы болгаш албан черлеринге даалгаларны берген. Хову-Аксының ЧЭТи одалганы үе-шаанда эгелээр.

ДАҢЗЫДА 933 КИЖИ

Хову-Аксы суурнун чонну ажылга тургузар төвүнде 6 кижиге ажылдап турар. Оң удуртукчузу

— Хеймер-оол Серен-Ламаевич Ооржак. Төптүн ажыл-чорудулганы чүгле кожуунда эвес, бүдүрү республикада эки деннелдиглерниң санынче кирип турар.

Бо хүннерде Хову-Аксының чонну ажылга тургузар төвүнде 933 ажыл чок кижиге демдеглеттинген, оларның 24-ү — инвалидтер, 272-зи — херээжен чон. 2002 чылдың баштайгы чартык чылында төпке 737 кижиге ажыл дилеп келген. Оларның аразындан 45 анык, 99 херээжен кижиге эмнелге ажылдакчылары, бухгалтер, электрик дээн чижектиг ажылдарга хаара туттунган. Төптүн удуртулганы-биле ажыл чок кижилер сугат, тараа ажаалдазы, буга казары дээн ышкыш база кожууннун өске-даа ажылдарына идепкейлиг кир-

жип турар. Бо таварылгада оларның пособие алып эргези дүжүп, боттарының күжү-биле ажылдаан акша-телевирин ап турарлар.

Суму бүрүзүнде сезоннуг ажылдарга ажылдаары-биле аныктар бригадалары тургустунган. Бо ажылга 14-16 харлыг элээдилер идепкейлиг киришкен. Эрткен 3 айның дургузунда 160 өөреникчи сезон ажылдарына ажылдааннар.

300 КЫЛДЫР ӨСКЕН

Чеди-Хөл кожууннун чурттакчылары «Шын» солуну июль айда 249 кижиге чагыткан турган болза, сентябрьның баштайгы хонуктарында ол сан 300 чедир өскөн.

Чойганмаа САТ.

ИЙИ ДАКШЫР БАЙЫРЛАЛ

Сентябрь айда бистин чуртувуска саң-хөө ажыл-дакчылары ийи дакшыр байырлалды эрттирип турар. Ол чүл дээрге бо чылын Россия Федерациязының Саң-хөө яамызы 200, а Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы 80 харлап турар.

Россияга бир-ле дугаарында Саң-хөө яамызы 1802 чылдың сентябрь 8-те император Александр I хаанның үндүргөн Манифестин эзугаар тургустунган. Оон эгелээш чуртка күрүнениң саң-хөө айтырыгларын шийтирлеп, эргелеп-башкарынга чаа дүрүмнерни, хоойлуларны хүлээп алган. Ук чаа яамының тургустунганы Петр I хаанның чаартыкчы эде тургузукчу идеяларының хөгжүлдесиниң уланчызы болганы-биле «өнчү-хөренгини көвүдедиринге болгаш бүгү чүүлдерге эң чугула корум-чурумну тургузарын болгаш сагыырын боттандыраары» деп кол сорулгалыг болган.

Саң-хөөнү, өнчү-хөренгини эргелеп-башкарынга чаа тургустунган саң-хөө талазы-биле Онза комитет улуг рольду ойнап турган. Ооң кежигүннери бүгү яамыларның удуртукчулары бооп турган. Ук Онза комитет ниити административтик-даа, акша-хөренгиге хамаарышкан-даа айтырыгларны сайгарып, орулга-чарыгдалдың бижик-даңызын чорудуп турган.

Саң-хөөнү эргелеп-башкарыны бүгү-ле орулгаларның үнүп турар дестери-биле сырый холбаалыг Саң-хөө яамызы, чарыгдалдар-биле ажылдаар Күрүне казначействозу, Күрүне контролю деп мындыг үш ведомство чорудуп турган. Саң-хөө яамызының составынга Күрүне өнчү-хөренгизиниң департаментизи, Чер байлактары болгаш даг департаментизи, Даштыкы садыг департаментизи, Үндүрүлгелер болгаш чыылдалар департаментизи деп 4 департамент кирип турган. Канцеляриязы яамының департаментилер болгаш өске-даа албан черлери-биле харылзаазын тудуп, иштики болгаш даштыкы чээлилер талазы-биле херектерни чорудуп, саң-хөөге хамаарышкан төлевилелдерни, санал-ондаларны сайгарып турган.

Императорнуң Манифестин эзугаар саң-хөө сайыдының хүлээлгелеринге күрүнеге эргежок чугула орулгаларны алыры болгаш оларны күрүне чарыгдалдарының аңгы-аңгы угланышыкынарынга үлеп сайгарыны оонаган турган.

Революция мурунунда Россияга саң-хөө сайыды бүрүзү күрүне өнчү-хөренгизин эргелеп-башкара херекке бодунуң көрүжүн, арга-дуржулгазын арттырып каар турган. Элээн эки түннелдер халажып турар сайыт чаа томуйлаткан сайытка ажыл-чорудулгазын албан езу-биле хүлээндирип, арга-дуржулгазын солчуп турар таварында илдени-биле көстүп турган. Шак ынчаар ревизия-хыналда, касса, болгаш бюджет талазы-биле чаартылгаларга белеткел ажылы А.М. Княжевич сайыт турда эгелээш, ооң соонда томуйлаткан М.Х. Рейтерниң үезинде үре-түндүлдиг доозулган. 1895 чылда акша (рубль) реформазы С.Ю. Виттениң ады-биле холбашкан. Ынчалза-даа ук реформаның үндесини болур алдын, мөңгүн курлавыры чыырының, бюджет орулгазы болгаш чарыгдалын экижидериниң эгезин ооң салгакчылары Н.Х. Бунге, эң ылангыя И.А. Вышнеградский салган.

А Тыва Арат Республикага Саң-хөө яамызы 1922 чылдың сентябрь айда тургустунган. 1922 чылдың сентябрь 1-ден 1923 чылдың январьга чедир ТАР-ның Саң-хөө яамызы 40 муң лаң өнчү-хөренгилег турган. Ол үеде Тываның акшазы кыдат уктуг лаң

ТР-ниң саң-хөө сайыдының оралакчызы Л.С.-К. Анай-оол.

Кол специалист Р.Д. Соян.

турган. Чон үндүрүгнү лаң азы бода мал-биле төлеп турган. 1925 чылдың сентябрь 8-тен эгелеп, ССРЭ-ниң дузазы-биле Тываның Садыг-үлетпүр акционер банкызы тургустунуп, бодунуң ажылын чорудуп эгелээш. Ол чыылдалар болгаш камгалалдар дээш янзы-бүрү саң-хөө ажылын чорудуп турган. 1934 чылда ТАР-ның Тыва банкызы ажаалда операциязын чорудуп, ажылдап турар кижилер болгаш албан организация черлери-биле ажылдап эгелээш. 1936 чылда ТАР-ның Тывакуркамгалал чери тургустунуп, Тыва банкының чамдык хүлээлгелерин бодунга алган. 1940-1941 чылдарда ТАР-ның чаа Конституциязын белеткеп, хүлээп ап турар үеде ооң саң-хөө системазы көскүзү-биле экижээш. Үндүрүг системазы база үндесини-биле чаартынган. Бюджет болгаш бот-орулга-чарыгалыг организацияларның учеду эде тургустунган. Саң-хөө ажылының планнаашкыны экижээш. Саң-хөө органнарынга эргежок чугула ажылдакчылар, бюджет болгаш ажыл-агыйларның, хөй-ниити организацияларының бухгалтер-санакчы кадрлары белеткеттинген. ТАР-ның Саң-хөө яамызынга, кожуун хуралдарынга чагырып турган Биче хуралдарга болгаш Президиумга саң-хөө салбырлары ажыгтынгылаан.

Бодунуң тургустунган үезинден эгелээш, саң-хөө органнары ниити ажыл-агыйы байдатын, тургузуун үргүлчү өскертип келген. Саң-хөөге хамаарылгалар үндесини-биле чаартынып, ук хөгжүлдө бүгү чуртка база бистин республикага, бергелер турза-даа, чылдан чылче көдүрүп келген.

Россияның болгаш Тыва Республиканың саң-хөө яамыларының төөгүзүн алгаш көөрге, экономиканың болгаш хөй-ниитиниң берге айтырыгларын саң-хөө политиказының угланышыкынын шын шилип ап

тургаш, күүседип болур деп чүвени бадыткап турар. Янзы-бүрү социал бөлүктөргө аразынга чөпшээржилгени чедип ап, политиктиг болгаш өске-даа хөй-ниитичи хамаарылгаларга бот-боттарынга бүзүрежир чорукту тургузары чугула. Ол бүгү онзагай шынарлар, арга-мергежилдер, билиглер Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының амгы ажылдакчыларында бар, олар чуртунуң өнчү-хөренгизин көвүдедир дээш кызымаа-биле ажылдап турарлар.

Кандыг-даа күрүнеге саң-хөө яамыларының кол ажылдаар «шөлү» бюджет болур. Чогум-на бюджет бодунуң орулга-чарыгалары-биле күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң амыдыралын бүгү талазы-биле көргүзүп, күрүнениң, ниитилелдин сайзыралынын кол тепкижи болур.

Бюджеттиң акша-хөренгизиниң кол тургустунар үндесинери – үндүрүлгелер. Архив документилеринден алгаш көөрге, тываларның өгбелери янзы-бүрү эжелекчилерге үндүрүг төлекчилери бооп чораннар. XIII вектен эгелээш, Чингис-Хаанның салгакчыларынга, ооң соонда моол феодалдарга, 1757

культуралар тарыырынга чигелделер көрдүнгөн. Ук чигелделерниң ниити түңү 300000 акшага дең болган. Ооң түннелинде ниити күрүне бюджети орулгазын 11497800 акшага азы 99,7 хууга күүсеткен. Чарыгдалдардан орулга 709000 акша хөй болган. 1945 чылда бюджеттиң хөренгизи 0,5 млн. рубль турган болза, алдыгы беш чылда 1,4 млн.

млн. рубль чедир өскөн. Бо хуннерде ТР-ниң Саң-хөө яамызы үениң негелделеринге дүүшкен, четчир санныг бедик мергежилдиг кадрлар-биле чет-челеттинген, экономиктиг да-зылы бьжжыг, улуг күрүне албан чери болу берген. Саң-хөө сайыдының оралакчызы Любовь Сарыг-Кидисовна Анай-оол улуг сеткил ханыышкын-биле

Бюджет политиказының салбырының найыралдыг коллективи.

Адырлар аайы-биле акшаландырышыкын болгаш чээли салбырының начальниги Союна Байыровна Надыл (ортузунда).

чылдан эгелеп, манчы-кыдаттарга үндүрүгнү дьрбактыг; киш, дииң, дилги болгаш өске-даа өлүк-биле, мал-маган-биле төлеп турган. Ылангыя кыдат дарлалдык аар-берге болган. Биче-буурай, хожудаңгай экономикалык тыва чонга төлээри берге аар албан-үндүттү оонап турган. Үндүттү өг-бүлелиг эр кижилер 17 харлыындан 60 харлыынга чедир төлээр. Чылда үндүрүгнүң хем-чээли хуу ажыл-агыйыг араттан 3 бода мал азы 9 киш кежи турган.

Кол албан үндүрүгүнден аңгыда, араттар тус черниң феодалдарына, даштыкы, иштики дүжүметтерге база янзы-бүрү үндүрүглери мал-маган, өлүк, дүк-биле төлеп турган. Ындыг аар дарлалдың салдары-биле Тываның экономиказы болгаш культуразы дыка жожудаан турган.

1914 чылда Тыва хаанның Россияның өмээржилгезинге кирген. Үндесин чон аар албан үндүрүгүнден хосталып, хөй эвес үндүрүг төлеп эгелээш. Чогум-на экономика, саң-хөө сайзыралы 1923 чылда ТАР Чазаа тургустунуп, эвээш-биче күрүне ажыл-агыйыг апарганда эгелээш. 1942 чылда Саң-хөө яамызының ажылынга кескү черни 11531900 акшага Биче Хуралдың бадылап кааны Күрбюджет ээлей берген. Бюджеттиң орулгалыг кезеэн долдурары-биле көдээ ажыл-агый болгаш ажылдап турар кижилерге хамаарыштыр үндүрүгнү чогуур деңнелге бедиткен. Ол чорук бюджеттиң орулгазын көвүдеткен. Кызыл шеригжилерниң өг-бүлелеринге хамаарыштыр чигелделиг үндүрүг хоойлузун хүлээп алган. Оон аңгыда мал ажыл-агыйына, техниктиг

чедир өскөн. Ынчаар кирип турган акша-хөренги чоорту 1955 чылда бюджеттиң чарыгдалын дуглап шыдавайн барган. Нийтилер сайзырап, чоннуң херегелелин көвүдей бергени ол. Ынчангаш РСФСР-ниң бюджетинден республикага дотация үзүп бээр байдал тургустуна берген. Шак ынаар Тываның девискээринге саарылга, ыяш ажыл-агыйы, МТС, кооператив организацияларындан ап турган үндүрүглери шуптузун ынаар дамчыткан.

Ынчалза-даа саң-хөө ажылдакчыларының кызымак ажылы-биле республиканың бюджети чоорту өзүп турган. Бюджет орулгазының хемчээли 1959 чылда 28,2 млн. ооң иштинде саарылга үндүрүү 13,2 млн. рубль, 1963 чылда 35,3 млн. ооң иштинде саарылга үндүрүү 19,1 млн. рубль, 1970 чылда 55,6 млн. рубль, ооң иштинде саарылга үндүрүү 20,7 млн. рубль чедир өскөн.

1990 чылда Россия Федерациязының Президентизиниң Айттышыкы-биле саң-хөө системазынга чаа үндүрүг органнары тургустунулаан. Ол-ла чылын Россияның саң-хөө сайыдының дужаалы-биле Саң-хөө яамыларынга үндүрүг политиказы болгаш орулгалар сайгарар салбырлар тургустунган. Ол салбырлар үндүрүгнүң кирип турарын анализтеп, өске экономика органнары-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар. 2000 чылда чаа Үндүрүг хоойлузун хүлээп алганы-биле үндүрүг системазы өскерилген. Тыва Республиканың бюджетиниң орулгаларының хемчээли 1997 чылдан 2001 чылга чедир 426,6

бедик мергежилдиг, эки ажылдыг дараазында кадрларны адап олурду. Олар кымнарыл дээрге бюджет политиказы салбырының начальниги Урана Туматовна Даваа, ук салбырның оралакчы даргалары Лолита Михайловна Чаш-оол, Ольга Васильевна Доржу, башкарыкчы специалисти Алена Вячеславовна Жирнова, бирги категорияның специалисти Аделина Владимировна Калмыкова, үндүрүг политиказының болгаш бюджет орулгаларынын салбырының начальниги Ивета Байровна Кеңден, ук салбырның оралакчы даргазы Клавдия Карловна Маркова, адырлар аайы-биле акшаландырышыкын болгаш чээли салбырының начальниги Союна Байыровна Надыл, кол специалист Роланда Дадар-ооловна Соян, кол бухгалтерниң оралакчызы Светлана Владимировна Иванова, кол специалист Зинаида Николаевна Степанова, Саң-хөө яамызының чанында хыналда-ревизия эргелелин начальниги Кошкар-оол Доржуевич Ондар, хыналда-ревизия эргелелинде салбыр начальниги Анай-Хаак Богдалдаевна Дыртыг болгаш өскелер-даа...

ТАР-ның Саң-хөө яамызын 1922 чылдан эгелеп ону хөй-ле сайыттар удурткан. Ооң бирги сайыды Оюн Данчай болган, ол 1938 чылда репрессияга таварышкыш боолалдып шийтирген. Ооң дараазында Ойдуп Соян 1933 чылдан 1935 чылга чедир, Оюн Оюнович Полат 1935 чылдан 1937 чылга чедир, Самбуу Мөңгеевич Монгуш 1938 чылдан 1944 чылга чедир, 1944 чылдың ийги чартыгында К.А. Ларионов, 1945 чылдан 1970 чылга чедир А.И. Каплунов, 1970 чылдан 1987 чылга чедир Будегечи Конзулакович Будегечиев, 1987 чылдан 1994 чылга чедир Кошкар-оол Доржуевич Ондар, 1994 чылдан 1996 чылга чедир Галина Алексеевна Салчак, 1996 чылдан 2002 чылга чедир Мария Кыргысовна Нурсат олар тус-тузунда яамыны удуртуп чоран. Амгы хуннерде ук харысгалыг албан-дужаалды анык сайыт, ТР-ниң Чазаа Даргазының оралакчызы Радислав Баян ээлеп турар. Ынчангаш ТР-ниң Саң-хөө яамызының бүгү-ле ажылдакчыларынга профессионал байырлалын таварыштыр амы-хуу амыдыралына, албан ажылынга улуг-улуг чедишкынерни күзеп, күрүнестиниң өнчү-хөренгизин көвүдетип турзун деп йөрээп каалычар.

Борис ОНДАР.
Авторнуң чуруктары.

Бөгүн — РФ-тин Юстиция яамызынын 200 чылы база ТР-нин Юстиция яамызынын 80 чылы

ХОЙЛУ КАМГАЛААР ТУРУЖУН ОСКЕРТЭЭН

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

1970 чылдын сентябрь 24-те РСФСР-ниң Дээди Сөвөдиниң Президиумунун айтышкыны-биле база катап Тыва АССР-ниң Юстиция яамызы тургустунган.

— **Бо үеде юстиция органнын бүрүн эргелеринде совет үеде деңизерге, ылгал бар бе?**

— Юстиция органын баштай тургустунуп турган үезинге деңизерге, амгы үеде юстиция албан черлеринин ажилынын угланышкыны, сорулгазы эки талаже өскерилген деп болур.

1990 чылдарнын эгезинде бистиң чуртувус экономиктиг хөгжүдүндүн оруунче кирген. Ол үеден эгелеп бо хүннерге чедир эрге-хоойлу талазы-биле чаартылгалар үргүлчүлөп турар. РФ-тин субъектилеринге нормативтиг хоойлу-дүрүм актызы тургузар федералдыг регистр болза, юстиция шугумунда ажилдың чаа угланышкыны болуп турар. Федералдыг регистр тургусканын сорулгазы болза, РФ-тин субъектилеринин нормативтиг хоойлу-дүрүмнүн РФ-тин Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга болгаш хамаатыларнын конститушчу эргелерин камгалаарынче угланган болуп турар.

2000 чылдын июль айдан тура, 2002 чылдын сентябрьга чедир бистиң юридиктиг экспертиза килдизи болгаш федералдыг регистр чорудар эргелели Тыва Республиканын 693 нормативтиг хоойлу-актыларынга, оларнын аразында Тыва Республиканын 337 хоойлуларынга, Тыва Республиканың Президентизинин, Тыва Республиканың Чазак Даргазынын 89 айтышкынынга, Тыва Республиканың 229 доктаалынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралынын 24 доктаалынга болгаш 14 ведомстволар аразынын нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга юридиктиг экспертизаны чоруткан. Юридиктиг экспертизанын түднелинде РФ-тин Конституциязынга болгаш федералдыг хоойлу-дүрүм актыларынга чедир камгалаарынче угланган болуп турар.

— **Сергей Степанович, бо юбилейиң чылда РФ-тин Юстиция яамызынын ТР-де Эргелели бодунун ажил-чорудулгазында кандыг угланышкынын шилип алганың?**

— Амгы үеде күрүне мурнунда тургустунган чидиг айтырыгларнын бирээзи болза, РФ-

тин Конституциязынга болгаш федералдыг хоойлуларынга РФ-тин субъектилеринин нормативтиг хоойлу-дүрүм актызын дүүштүр чорудары болур. Чаңгыс аай хоойлу-дүрүм актызын тургузары — кол айтырыг болуп турар.

— **Силернин удуртуп турганыңар яамызы РФ-тин Юстиция яамызынын Тывада Эргелели кылдыр эде адаанын ужу-утказы чүдөл?**

— Федералдыг төп-биле РФ-тин субъектилеринин аразында бүрүн эргелерин аңгылаарын принциптин боттандыры-биле холбаштыр РФ-тин Юстиция яамызынын сайыдынын дужаалы-биле 2000 чылда чаартып тургускан. Юстиция адырында айтырыгларны федералдыг хоойлу-дүрүмнөргө болгаш РФ-тин Юстиция яамызынын айтышкынынга дүүштүр көрүп турар апарган бис. Республика чергелиг чамдык айтырыгларны шийтпирлээр-биле ТР-нин Чазак Даргазынын 2002 чылдын май 13-те Чарлыгы-биле юстиция херектеринин талазы-биле ТР-нин яамызын тургускан. Бистиң кылып турар ажилдарымыс бот-боттарын дакпырлавайн турар. Ол албан-дужаалга А.А.Язевти сайыттын хүлээлгезин күүседир кылдыр томуйлааны-биле бистиң аравыста билчииникин болгаш кады ажилдарынга таарымчалыг байдал тургустунган.

— **Юстиция яамызын Эргелел кылдыр чаартып тургусканын соонда, республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак-биле харылзаанар канчаар тургустунганың?**

— Кысказы-биле чугаалаарга, бистиң аравыста харылзааларымыс ажил-херекчи болгаш тургузукчу уткалыг деп болур. Ындыг бедик албан-дужаалга мени ыраккы Хабаровскиден чалааны дээш Шериг-оол Дизи-

жиковичке кезээде өөрүп четтиргенимни илередип чоруур мен. Дыка хөй чүвени өөренип алган мен. Ол чонга болгаш республикага бараан болурунгуз эзулуг үлегер-чижээ кижидир. Бо бүгү кады ажилдап келген чылдарымыста ол дыка хөй чүүлдерни кылырынга деткимчени көргүзүп келген: кадр политиказынга, бистиң материал-техниктиг баазавысты быжыглаарынга болгаш өске-даа дузаны чедирген. Чогум-на Ш.Д. Ооржактын дузасы-биле Кызыл хоорайда суд приставтарынын албанынын бажынын аренда төлевири чокка башкаар эргелиг кылдыр алган бис. Эрге-

лелде аңгы бажынын алыр аргалыг болган бис. А удавас олче көжүп кирер боор бис. Бистиң юбилейивиске уткуштур Чазак Даргазы шылгараан ажилдакчыларга республиканын күрүне шааналдарын тыпсыр дугайында Чарлыктарга ат салган.

— **Сергей Степанович, силерге болгаш Юстиция яамызынын бүгү ажилдакчыларынга юбилейнер-биле байыр чедирбишаан, ажилыңарга чедиинкинерни, кадыкшылды, өөрүшкүнү күзедивис. Игорь ДАМДАК**

ЧУРУКТАРДА: РФ-тин Юстиция яамызынын ТР талазы-биле Эргелелиниң килдис начальниги Т.А.Зайцева; Эргелелиниң бөлүк ажилдакчылары ажил үезинде. **В.САВИНХТЫН** тырттырган чуруктары.

Россия Федерациязынын Юстиция яамызынын Тыва Республикада Эргелелиниң суд приставтар албанын чүтле беш чыл мурнунда тургускан. Бо кыска үениң дургузунда хоойлу езугаар көрдүнгөн суд шийтпирлерин күүседир талазы-биле ооң чурттакчы чонун ортузунда ат-алдары элээн өскөн.

Россия Федерациязынын Юстиция яамызынын тургустунганынын 200 чылынын, Тыва Республиканын Юстиция яамызынын 80 чылынын байырлалынын бүдүүзүндө республиканын Кол суд приставы А.Д. Сарыглар бистиң солуннун корреспондентизи Таан-оол ХЕРТЕККЕ интервью берген.

— **Суд приставы кижинин омур-хевири кандыг болур деп бодаар силер, Александр Дарьевич?**

— Суд приставы кижиге болза юридиктиг дээди эртемниг, амьдыралчы арга-дуржулгалыг, ортумак назы-харлыг эр кижиге болур ужурулуг.

— **Чүге ылап-ла эр кижиге**

нарынче дамчыдып берип турар. Ол ышкаш хамаатыларнын хомудалдарын анализтеп турар бис.

— **Хомудалдар хөй бооп турар бе?**

— Суд приставтарынын күүседикчилеринин ажил-чорудулгазынга хамаарышкан хомудалдарны кончуг кичээнге гейлиг көрүп турар бис. 2002

ЧОНГА БАРААН БОЛУР

ажылдаарыл, силернин ажилдакчыларыңарнын чамдыгы херээженнер болгай?

— Суд шийтпирлерин күүседип турар үеде херээжен улустун дыңнаар аргажок сестерин бо-ла дыңнаар апаар. Моон болгаш өске-даа чылдагааннардан херээжен улус бо ажилга шыдажыры берге болу бээр. Бистиң ажилдакчыларымыстың аразында херээженнер 34,5 хуу болуп турар.

— **Билии кандыгың?**

— Амгы үеде хоойлуда ортумак эртемниг болурун айыткан, ол хоойлуну өскерттир. Ажил-чорудулга, шийтпирлеп турар айтырыгнын байдалы болгаш харысаалгалы дээди юридиктиг белеткелди негеп турар-дыр.

— **Ажил-агынын маргылдаалы айтырыгларын шийтпирлээринге суд приставтары күүседикчилери кол рольду ойнап турарынга кым-даа маргышпас. Ынчалза-даа силернин ажилдакчыларыңар чөптүг шийтпир үндүрбейн баар таварылгалар тургулаар бе?**

— Ийе, ындыг чоруктар бар, ону чажырбайн турар бис. Республикада суд приставтарынга хамаарыштыр 5 херекти оттурган, бир кижиге шийттирген.

— **Кандыг кем-херек болуп турарыл, Александр Дарьевич?**

— Бирги черде, акша-көпөөк шийгээдип алыры: ерелиг кижиден акшаны алгаш, чамдыгын чарыгдал кааптар. Ийиги черде, хээли алыры колдаан.

— **Бодунарнын иштиңерде коррупция-биле канчаар демисежиң тур силер?**

— РФ-тин Юстиция яамызынын Тыва Республикада Эргелелиниң чанында бодувустун айыл чок чорук албаны бар. Олар РФ-тин девискээр (субъект) бүрүзүндө ажилдап турар. РФ-тин Кол суд приставынга олар чагыртыр. Бо албанның ажилдакчылары байдалды хайгаарап, хыналдаларны эртирип, материалдарын прокуратура орган-

чылдың эрткен алды айларында 107 хомудал кирген. Ол дээрге эрткен чылдың бо үезинден 51,9 хуу эвээш. Ынчалза-даа ам-даа хөй-дүр. Чурум үрээнерни чагып сургап-даа, хемчеглер апа-даа, чамдыктарын ажилындан үндүрүп-даа турар-дыр бис.

— **Бир эвес приставтын ажил-чорудулгазы хоойлуга дүүшпес деп санаар болза, кааа хомудал болурул?**

— Мында берге чүве чок. Бир дугаарында, судче хомудал кирип болур. Кожуун бүрүзүндө улуг суд приставы бар, аңаа база хомудалды кым-даа кирир эргелиг. Ооң дараазында Тыва Республиканын Кол суд приставына, Россиянын Кол суд приставына хомудал болур.

— **Силер хүлээп алыр силер бе, Александр Дарьевич?**

— Ийе, хүлээп алыр мен, хүлээп алышкын хүннери бар. Хамааты бүрүзү бодунун айтырыгларын кээп тургузуп, харыларын алыр.

— **Телефон дамчыштыр харылзажып болур бе?**

— Болбайн канчаар. Мээң телефонум 5-14-87, хүлээп алышкын телефону 5-13-96.

— **Силернин орган чаа тургустунган-дыр, ооң ажил-чорудулгазы шуудал чораан деп санаар силер бе?**

— Бистиң албан чери тургустунгандан бээр ноябрь 6-да беш чыл болур, чаа коллектив деп болур, ындыг-даа болза хоойлу-дүрүм камгалаар системада бодунун төлептиг үлүүн бөгүн кирип турар албан чери кылдыр санап болур, моон сонгаар ол бодунун мурнунда салдынган сорулгаларны күүседип, чонга төлептиг бараан болурунга бүзүрелдиг. РФ-тин болгаш ТР-ниң Юстиция яамылары-биле кады бодувустун юбилейивисти демдегледип турар бис.

— **Силернин берге болгаш харысалгалыг ажил-чорудулгаңарга чедиинкинерни күзедивис, Александр Дарьевич.**

— Четтирдим.

ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының доктаалдары

Сарыг-Септиң Барыын № 72 соңгулда округунга Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадының немелде соңгулдарын эрттирер дугайында

2002 чылдың сентябрь 16 №124/592 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадының бүрүн эргелерин бодундан хуусаа бетинде дүжүрер дугайында Д.К. Донгактың билдиришкенин кичээнге албышаан, «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутатарының соңгулдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 61 чүүлүн удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаа-

дыры болза:

1. Сарыг-Септиң Барыын №72 соңгулда округунга Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадының немелде соңгулдарын 2002 чылдың декабрь 22-де эрттирер.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тожу кожуунун муниципалдыг соңгулда комиссиязын тургузар дугайында

2002 чылдың сентябрь 16 №124/593 Кызыл хоорай

Тожу кожуунун муниципалдыг соңгулда комиссиязының составынче томуйлаашкына кандидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш база «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлуунун 20, 22, 24, 84 чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тожу кожуунун муниципалдыг соңгулда комиссиязын бадьлаар эргелиг 7 кижигүнүг кылдыр томуйлавышаан, дараазында составтыг кылдыр тургузар:

АЙЫР-САНАА Аяс Чаш-оолович — 1968 чылда төрүттүнген, кожуун чагыргазының даргазының социал айтырыглар талазы-биле оралакчызы, ажылдап турар черинден депшиткен;

БАЙКАРА Ирина Андреевна — 1970 чылда төрүттүнген, Тожу кожуунун күрүне архивинин эргелекчизи, ажылдап турар черинден депшиткен;

КУШКАШ Алина Алексеевна — 1960 чылда

төрүттүнген, хирургия салбырының медсестразы, ажылдап турар черинден депшиткен;

МАГДА Валентина Борисовна — 1951 чылда төрүттүнген, кожуун чагыргазының херектер эргелекчизи, ажылдап турар черинден депшиткен;

ПОСОХИНА Галина Люциевна — 1949 чылда төрүттүнген, Тоора-Хем ортумак школазының башкызы, ажылдап турар черинден депшиткен;

СТЕПАНОВА Наталья Владимировна — 1968 чылда төрүттүнген, «Теремок» ясли-садтың эргелекчизи, ажылдап турар черинден депшиткен;

ТАМДЫН-ООЛ Алексей Васильевич — электри харылзаа белдириинин электромеханиги, ажылдап турар черинден депшиткен.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч.МОНГУШ
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары Л.Б.КАРА-САЛ.

ЧАРЛАА

Участок соңгулда комиссияларының тургустунганы-биле холбаштыр комиссияның хууда составының дугайында боттарының саналдарын сонургалдыг бүгү-ле кижилер 2002 чылдың сентябрь 17-ден 20-ге чедир Төлээ-

лекчилерниң Кызыл хоорай хуралынче кирип болур. Тел: 3-84-44.

Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының даргазы Ю.Ю.АНАНЬИН.

Кызыл хоорайның мэринин соңгулдарының талазы-биле соңгулда ажылдарын доостурарына тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижизин төлээлеттирер дугайында

Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының ШИИТПИРИ

2002 чылдың сентябрь 12 №54

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлуунун 17 чүүлүнүн 4 пунктузунга, 18 чүүлүнүн 7 пунктузунга болгаш 20 чүүлүнүн 2 пунктузунга дүүштүр Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының шийтирлээни болза:

1. Кызыл хоорайның девис-

кээринде соңгукчуларның соңгулда ажылдарын (бүрүткээшкин (учет) доостурарына, Кызыл хоорайның мэринин соңгулдарының талазы-биле соңгулда участоктарын тургузарына) Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының даргазы Юрий Юрьевич Ананьини төлээлеттирер.

2. Бо шийтирне хоорайның массалыг информация чеп-сектеринге парлаар.

Соңгукчуларның бадьлаашкынын чорудар болгаш бадьлаашкынарны санаар кылдыр соңгулда участоктарын тургузар дугайында

Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының даргазының доктаалы

2002 чылдың сентябрь 12 Кызыл хоорай

«Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының соңгулда албан-дужаалдыг кижилеринин соңгулдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 26 чүүлүнге дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Кызыл хоорайның мэринин соңгулдарын эрттирер үеде соңгукчуларның бадьлаашкынын чорудар болгаш бадьлаашкынарны санаар кылдыр девискээр соңгулда комиссиязы-биле дугурушканын езугаар 31 соңгулда участогун Кызыл хоорайның девискээринге тургузар.

Соңгулда участоктарының кызыгаарларының тодарадылгазының схемазын кожуп каан.

2. Соңгулда участоктарының дугаарларын болгаш кызыгаарларын, участок соңгулда комиссияларының турар черлерин, бадьлаашкын чорудар бажың-балгаттарны болгаш телефоннарының дугаарларын айтпышаан, соңгулда участоктарының даңзын массалыг информация чеп-сектеринге болгаш өске-даа арга-биле 2002 чылдың сентябрь 17-ден орайтатпайн парлаар, чарлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду бодумга хүлээнир мен.

Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының даргазы Ю.Ю.АНАНЬИН

Тыва Республиканың Кызыл хоорай мэринин соңгулдарының талазы-биле Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязы-биле дугурушканы Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазының тургусканы соңгулда участоктарының

ДАҢЗЫЗЫ

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

1. Енисейский соңгулда участогу — Геологическая кудумчузу 1-ден 83-ке чедир, Көк-Тей кудумчузу 1-ден 77-ге чедир, Паротурбинная кудумчузу 1-ден 82-ге чедир, Песочная кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 21-ге чедир, Сибирская кудумчунун 1-ден 65-ке чедир, Солнечная кудумчузу 1-ден 67-ге чедир, Колхозная кудумчузу 1-ден 15-ке чедир, халдавырлыг аарыглар эмнелгези. Турар чери «Кызыл-цэсстрой» акционер ниитилединиң конторазы, Колхозная кудумчузу, 2а, тел: 9-65-17.

2. Ленинградский-1 соңгулда участогу — Колхозная кудумчузу, саарзык талазы 23-тен 69-ка чедир, Колхозный мугур кудумчузу, 1-ден 3-ке чедир. Бакунун 26 Комиссарлары кудумчу, 1-ден 50-ге чедир, Буренская кудумчузу, 1-ден 75-ке чедир. Новоселов кудумчузу, 1-ден 51-ге чедир. Париж Коммунарларының кудумчузу, 1-ден 52-ге чедир, Профсоюзная кудумчузу, 1-ден 50-ге чедир, Сергей Лазо кудумчузу, 1-ден 96-га чедир, Сибирь Гвардейжилеринин кудумчузу, 1-ден 62-ге чедир, Сумонная кудумчузу, 1-ден 56-га чедир, Университетская кудумчузу, 1-ден 65-ке чедир, Целинная кудумчузу, 1-ден 55-ке чедир. Турар чери башкы училищезинин өөредилге корпусу. Колхозная кудумчузу, 69, тел. 3-78-05.

3. Ленинградский-2 соңгулда участогу — Серебрянка 2-ги кудумчузу, 1-ден 62-ге чедир, Сарыг-Сепская кудумчузу, 1-ден 63-ке чедир, Колхозная кудумчузу, эжеш талазы 18-тен 62-ге чедир, Сельскохозяйственная кудумчузу, 1-ден 70-ге чедир, Спортивная кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 16-га чедир. Песочная кудумчузу, саарзык талазы 23-тен 69-ка чедир, эжеш талазы

2-ден 68-ке чедир, Лесная кудумчузу, 1-ден 12-ге чедир, Хвойная кудумчузу, 1-ден 12-ге чедир. Турар чери №12 школа, Колхозная кудумчузу, дугаары чок, тел. 9-90-74.

4. Школьный соңгулда участогу — Беспалов кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 43-ке чедир, эжеш талазы 2-ден 42-ге чедир, Виланская кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 15-ке чедир, эжеш талазы 2-ден 12-ге чедир, Восточная кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 42-ге чедир, Дачная кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 29-ка чедир, эжеш талазы 2-ден 20-ге чедир, Дружба кудумчузу 1, 1/1, 1/3, 3, 3а, 4, 5, 6, 8 эжеш талазы 10-дан 32-ге чедир, Крылов кудумчузу 1, 1а, 1б, эжеш талазы 2-ден 10-га чедир, Лермонтова кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 15-ке чедир, эжеш талазы 2-ден 12-ге чедир, Луговая кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 9-ка чедир, эжеш талазы 2-ден 48-ке чедир, Лунная кудумчузу 1/1, 1/2, 8. Малоенисейская кудумчузу 1-ден 94-ке чедир, Первомайская кудумчузу, 15, Рихард Зорге кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 31-ге чедир, эжеш талазы 2-ден 38-ке чедир, Северная кудумчузу, 1-ден 19-ка чедир, Шоссейная кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 21-ге чедир. Турар чери №11 школа, Лермонтов кудумчузу, 1, тел: 3-46-98.

5. Первомайский соңгулда участогу — Восточная кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 37-ге чедир, Депутатская кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 21-ге чедир, Звездная кудумчузу, 1в, 1е, 2, 13, 29, саарзык талазы 55-тен 67-ге чедир, Карбышева кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 43-ке чедир, эжеш талазы 2-ден 28-ке чедир, Крюков кудумчузу, 1-ден 56-га чедир, Лермонтов кудумчузу, 19, 19а, 27. Маяковский

кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 25-ке чедир, эжеш талазы 2-ден 14-ке чедир, Первомайская кудумчузу, саарзык талазы 21-ден 41-ге чедир, Полевая кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 62-ге чедир, эрги аэропорт, Пролетарская кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 51-ге чедир, эжеш талазы 2-ден 42-ге чедир, Садовая кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 57-ге чедир, эжеш талазы 2-ден 50-ге чедир, Фрунзе кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 40-ге чедир, Шевченко кудумчузу 1-ден 60-га чедир. Турар чери республиканың одаар чүүл сайгарар черинин конторазы, Оюн Күрседи кудумчузу, 4, тел: 9-72-57.

6. Молодежный соңгулда участогу — Беспалов кудумчузу, эжеш талазы 44-тен 100-ке чедир, Восточная кудумчузу, эжеш талазы 32-ден 44-ке чедир, саарзык талазы 45-тен 81-ге чедир, Дачная кудумчузу, эжеш талазы 22-ден 68-ке чедир, саарзык талазы 31-ден 63-ке чедир, Дружба кудумчузу, саарзык талазы 7-ден 29-ка чедир, 15а, 19а, 27а, 27б, 29а, 29б, 29в, 31, 33, 34а, 36, 38/1, 38/2, 38/3, 38/4, эжеш талазы 34-тен 58-ке чедир, Коммунальная кудумчузу, 9, 10, 11, 13, Крюков кудумчузу, эжеш талазы 112-ден 138-ке чедир, Кузнецов кудумчузу, 3-тен 17-ге чедир, Малоенисейская кудумчузу, эжеш талазы 110-дан 128-ке чедир, 129-тан 132-ге чедир, Пограничный мугур кудумчузу ба, 7-9, 7а, 7б, 11, 38/4, 42, Пушкин кудумчузу, саарзык талазы 5-тен 27-ге чедир, Рабочая кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 20-ге чедир, саарзык талазы 1-ден 31-ге чедир, Рихард Зорге кудумчузу, саарзык талазы 33-тен 107-ге чедир, эжеш талазы 40-ден 122-ге чедир, Суворов кудумчузу, 1-ден 16-га чедир, 16, 18, 20, Шоссейная кудумчузу,

саарзык талазы 23-тен 41-ге чедир, Юбилейный мугур кудумчу 1-ден 24-ке чедир, Стрелковой мугур кудумчу, 3-тен 10-га чедир. Турар чери Тываның күрүне университетинин инженер-техниктиг факультетинин бажыны, Рабочая кудумчузу, 4, тел: 3-52-08.

7. Пролетарский соңгулда участогу — Беспалов кудумчузу, саарзык талазы 39-тан 99-ка чедир, Депутатская кудумчузу, эжеш талазы 4-тен 8-ке, 23-29-ка чедир, Каа-Хем кудумчузу, саарзык талазы 41-ден 69-ка чедир, Коммунальная кудумчузу, 43, 44а, 45, Космонавтылар кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 20-ге чедир, Красногвардейская кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 69-ка чедир, эжеш талазы 2-ден 86-га чедир, Крюков кудумчузу, саарзык талазы 57-ден 131-ге чедир, эжеш талазы 58-тен 120-ге чедир, Кузнецов кудумчузу, эжеш талазы 18-тен 46-га чедир, Подгорная, саарзык талазы 1-ден 37-ге чедир, эжеш талазы 2-ден 68-ке чедир, Полевая кудумчузу, саарзык талазы 3-тен 5-ке чедир, эжеш талазы 64-тен 118-ке чедир, Пролетарская кудумчузу, эжеш талазы 44-тен 122-ге чедир, саарзык талазы 53-тен 119-ка чедир, Садовая кудумчузу, эжеш талазы 52-ден 80-ге чедир, саарзык талазы 59-тан 95-ке чедир, Суворов кудумчузу, саарзык талазы 15-тен 47-ге чедир, эжеш талазы 22-ден 46-га чедир, Шевченко кудумчузу, саарзык талазы 61-ден 171-ге чедир, эжеш талазы 62-ден 192-ге чедир, Южная кудумчузу, 1-ден 18-ке чедир, Транспортный мугур кудумчу, саарзык талазы 1-ден 29-ка чедир, эжеш талазы 4-тен 26-га чедир, Чедер мугур кудумчу, эжеш талазы 2-ден 38-ке чедир, Малчын (Уланчызы 7-ги арында).

(Төңүзү. Эгези 6-гы арында).

кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 14-ке чедир, Малый мугур кудумчу, эжеш талазы 2-ден 14-ке чедир, саарзык талазы 1-ден 9-ка чедир, Маяковский кудумчузу, эжеш талазы 16-дан 70-ге чедир, Оюн Күрседи кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 65-ке чедир, эжеш талазы 2-ден 56-га чедир, Первомайская кудумчузу, 42, 44, 44а, эжеш талазы 44-тен 122-ге чедир, Пушкин кудумчузу, саарзык талазы 29-тан 57-ге чедир, эжеш талазы 36-дан 44-ке чедир. Турар чери АТБ-2-ниң администрациязының конторазы, Оюн Күрседи кудумчузу, 54, тел: 3-23-69.

8. Рабочий сонгулда участогу — Март 8 мугур кудумчу, 4, 6, 10, 12, 14, Авиация мугур кудумчу, эжеш талазы 2-ден 18-ке чедир, Дружба кудумчузу, эжеш талазы 30-ден 40-ге чедир, 60-дан 74-ке чедир, саарзык талазы 35-тен 99-ка чедир, Интернациональная кудумчузу, саарзык талазы 31-ден 97-ге чедир, Каа-Хем кудумчузу, эжеш талазы 16-дан 80-ге чедир, саарзык талазы 3-тен 29-ка чедир, Красноармейская кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 49-ка чедир, эжеш талазы 8-тен 38-ке чедир, Коммунистический мугур кудумчу, 2-ден 18-ке чедир, Комсомольская кудумчузу, саарзык талазы 35-тен 89-ка чедир, Медицинский мугур кудумчу, эжеш талазы 2-ден 10-га чедир, 9а, саарзык талазы 9-тан 21-ге чедир, Мугур кудумчузу, эжеш талазы 8-тен 82-ге чедир, саарзык талазы 51-ден 79-ка чедир, Новая кудумчузу 1, эжеш талазы 2-ден 46-га чедир, 42б, 44а, 41, 43, 80, Оюн Күрседи кудумчузу, эжеш талазы 58-тен 112-ге чедир, Пролетарская кудумчузу, эжеш талазы 124-тен 234-ке чедир, саарзык талазы 121-ден 219-ка чедир, Проточная кудумчузу, 2, 2а, 2б, 3-тен 10-га чедир, 13, 15, Пушкин кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 32-ге чедир, Рабочая кудумчузу, эжеш талазы 22-ден 138-ке чедир, саарзык талазы 33-тен 159-ка чедир, Рихард Зорге кудумчузу, саарзык талазы 109-тан 219-ка чедир, эжеш талазы 124-тен 236-га чедир, Родниковый мугур кудумчу, саарзык талазы 8-тен 45-ке, 8-тен 36-га чедир, Совхоз мугур кудумчу, эжеш талазы 4-тен 16-га чедир, Чүргүй-оол кудумчузу 3-тен 36-га чедир, Спорт мугур кудумчу, саарзык талазы 31-ден 55-ке чедир, 56-60, 69-71, 74-82, 85, 91, 93, Шевченко кудумчузу, саарзык талазы 173-тен 233-ке, 194-260-га чедир, Малый мугур кудумчу, саарзык талазы 11-ден 25-ке чедир, Южный мугур кудумчу 2, 3, 5, 7, 8, 9а, 10, 11, 25. Турар чери школа № 4, Рабочая кудумчузу, 58, тел: 3-51-40.

9. Ленинский сонгулда участогу — Дружба кудумчузу, эжеш талазы 76-дан 134-ке чедир, саарзык талазы 97-ден 133-ке чедир, Интернациональная кудумчузу, эжеш талазы 2-ден 32-ге чедир, саарзык талазы 1-ден 29-ка чедир, Каа-Хем кудумчузу, 2, Комсомольская кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 33-ке чедир, Кочетов кудумчузу, 1-ден 30-ге чедир, Красноармейская кудумчузу, эжеш талазы 40-ден 74-ке, 51-105-ке чедир, Кызыл Партизаннар кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 9-ка чедир, эжеш талазы 2-ден 14-ке чедир, Ленин кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 17-ге, 2-18-ке чедир, Мугур кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 9-ка чедир, эжеш талазы 2-ден 42-ге чедир, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, саарзык талазы 1-ден 27-ге чедир, эжеш талазы 2-ден 26-га чедир. Турар чери ТКУ-нун агрофакультетинин өөредилге корпусу, Ленин кудумчузу, 5, тел: 3-11-62.

10. Медицинский сонгулда участогу — Титов кудумчузу, эжеш талазы 70-ден 80-ге чедир, Рабочая кудумчузу, саарзык талазы 301-ден 345-ке чедир, 344, Рихард Зорге кудумчузу, саарзык талазы 347, эжеш талазы 340-ден 350-ге чедир, Оюн Күрседи кудумчузу эжеш талазы 218-тен 258-ке чедир, Кечил-оол кудумчузу, 2, 2а, 3, 3а, 5, 7, Чехова кудумчузу, 32, 39, 53. Республика эмнелгези, бичии уруглар эмнелгези (Кечил-оол кудумчунда), №2 божуур бажын, гинекология салбыры, өкпе аарынын диспансери, онкодиспансер. Турар чери, Кызылдын медицина училищези, Кечил-оол кудумчузу, 2, тел: 3-62-46.

11. Октябрьский сонгулда участогу — Гагарин кудумчузу, 7, 12, Комсомольская кудумчузу, эжеш талазы 4-тен 20-ге чедир, Кочетов кудумчузу, эжеш талазы 32-ден 68-ке чедир, Кызыл Партизаннар

кудумчузу, эжеш талазы 16-дан 38-ке чедир, саарзык талазы 11-ден 31-ге чедир, Ленин кудумчузу, эжеш талазы 20-ден 40-ге чедир, саарзык талазы 19-тан 55-ке чедир, Титов кудумчузу, 15, 23, 26, 28, Тыва эки турачылар кудумчузу, 3, Чехов кудумчузу, 13, 15, Чүлдүм кудумчузу, 3, 3а, 5, 5а, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, эжеш талазы 28-тен 44-ке чедир, 38а, №2 республика эмнелгези (Тыва эки турачылар кудумчунда), уруглар эмнелгези (Ленин кудумчунда), №1 божуур бажын, терапия (Ленин кудумчунда), эндокринология салбыры (Ленин кудумчунда). Турар чери, ТР-ниң күрүне филармониязынын бажыны, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, 58, тел: 3-68-66, 1-15-21.

12. Строительный сонгулда участогу — Чүлдүм кудумчузу, 31-69 (саарзык тала), 55а, Тыва эки турачылар кудумчузу, 20, 21, 32, 35-тен 49-ка чедир 51-61 (саарзык тала), 64, Шевченко кудумчузу, 235-255 (саарзык тала), 262-282 (эжеш тала), 280а, Дружба кудумчузу, 135-157 (саарзык тала), 136-150 (эжеш тала), Комсомольская кудумчузу, 26-100 (эжеш тала), Кочетов кудумчузу, 41, 41а, Красноармейская кудумчузу, 76-102 (эжеш тала), 102/1, 109, 129 (саарзык тала), Новая кудумчузу, 48-56 (эжеш тала), Оюн Күрседи кудумчузу, 116-180 (эжеш тала), 150а, 158б, 158в, 164а, Пролетарская кудумчузу, 221-237 (саарзык тала), 236-290 (эжеш тала), Рабочая кудумчузу, 140-186 (эжеш тала) 161-223 (саарзык тала), Рихард Зорге, 238-298 (эжеш тала), 223, 231-293 (саарзык тала), Сельский мугур кудумчу, 2-16 (эжеш тала), «Тыва тудуг» ажык акционер иритилел. Красноармейская, 76, тел: 3-11-98.

13. Центральный сонгулда участогу. Безымянная кудумчузу, 2-88 (эжеш тала), 1-101 (саарзык тала), Безымянный мугур кудумчу, 2-20 (эжеш тала), 12/1, 32а, 36, Гагарин, 2-6 (эжеш тала), Кызыл партизаннар кудумчузу, 4, 41, Ленин кудумчузу, 42-62 (эжеш тала), Лесозаводская кудумчузу, 1-23 (саарзык тала), Речной мугур кудумчу, 1-ден 18-ке чедир, Титов кудумчу, 2-20 (эжеш тала), 1-19 (саарзык тала), Чехов кудумчузу, 2, 3, 4, 5, Чүлдүм кудумчузу, 6, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, 62-96 (эжеш тала), 71-93 (саарзык тала). Улусчу чогаалдыга бажыны, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, 46, тел: 3-22-02.

14. Чүлдүм сонгулда участогу. Гагарин кудумчузу, 11-59 (саарзык тала), 52-82 (эжеш тала), Дружба кудумчузу, 158, Кочетов кудумчузу, 47, 55, 1, 59, 2, Красноармейская кудумчузу, 159-211 (саарзык тала), 118-168 (эжеш тала), Оюн Күрседи кудумчузу, 184-216 (эжеш тала), Рабочая кудумчузу, 188-226 (эжеш тала), 225-297 (саарзык тала), Рихард Зорге, 300-338 (эжеш тала), 295-345 (саарзык тала), Серсерлиг мугур кудумчузу, 3-тен 18-ке чедир, Титов кудумчузу, 33-83 (саарзык тала), 36, Чүлдүм кудумчузу, 17-67 (саарзык тала), 18-82 (эжеш тала), 82а, 86. №1 школань бажыны, Кочетов кудумчузу, 59/1. Тел: 3-04-78.

15. Чехов сонгулда участогу. Бухтуев кудумчузу, 1, 3, 23-33 (саарзык тала), Кочетов кудумчузу, 95, 97, 99, Красноармейская кудумчузу, 170-178 (эжеш тала), 213-251 (саарзык тала), Рабочая кудумчузу, 228-276 (эжеш тала), Сесерлиг мугур кудумчузу, 19-25, 24-30, Титов кудумчузу, 62-68 (эжеш тала). № 15 школа, Красноармейская кудумчузу, 176. Телефону 3-72-09.

16. Учебный сонгулда участогу. Бухтуев кудумчузу, 6-30 (эжеш тала), Дружба кудумчузу, 252, 254, 271-281 (саарзык тала), Дружба мугур кудумчузу, 1-17 (саарзык тала), Кочетов кудумчузу, 92-110 (эжеш тала), 137, 139, 141, 143, 147-159, 161 (саарзык тала), Красноармейская кудумчузу, 222-254 (эжеш тала), 253-307 (саарзык тала), Ленин кудумчузу, 75-89 (саарзык тала), Майская кудумчузу, 1-3, 5-13, Рабочая кудумчузу, 280-334 (эжеш тала), 347-389, 391 (саарзык тала), Салчак Тока кудумчузу 3-17 (саарзык тала), 2-14 (эжеш тала), Чехов кудумчузу, 8. Кино-театр «Отчугаш», Кочетов кудумчузу, 135, С.Тока кудумчузу, 2. Тел: 3-86-94.

17. Заводской сонгулда участогу. Береговая кудумчузу, 1-ден 72-ге чедир, Горная кудумчузу, 11-33 (саарзык тала), 38-108 (эжеш тала), 39а, 49, Декабристер кудумчузу, 4а, 9-29 (саарзык тала), 6-22 (эжеш тала), Донмас-Суг мугур кудумчу, 1-ден 24-ке чедир, Ключевая кудумчузу, 1-ден 104-ке чедир, Кожзаводская кудумчузу, 92, Кечил-оол кудумчузу, 32-54 (эжеш тала),

Подрошенская кудумчузу, 1-ден 33-ке чедир, Семирацкий кудумчузу, 1-ден 83-ке чедир, Строительный мугур кудумчузу 1-ден 36-га чедир, Терешкова кудумчузу, 1-ден 21-ге чедир, Школьная кудумчузу, 1-ден 90-га чедир, Пальмбах кудумчузу, 2-12 (эжеш тала), Майская кудумчузу, 19-45 (саарзык тала), 2-48 (эжеш тала), Механизация мугур кудумчу, 2-12 (эжеш тала), 1-43 (саарзык тала), Салчак Тока кудумчузу, 16-58 (эжеш тала), 7-25 (саарзык тала), Чапаев кудумчузу, 2-20 (эжеш тала), 9-25 (саарзык тала) «Суй Белек» күрүне каттышкан шенелде бүдүрүлгө, Кочетов кудумчузу, 168, тел: 3-03-72.

18. Малчин сонгулда участогу. Весенняя кудумчузу, 1-21 (саарзык тала), 30-48 (эжеш тала), Гагарин кудумчузу, 78, Гранитная кудумчузу, 1-ден 11-ге чедир, 2-ги чөөн мугур кудумчу, 1-ден 6-га чедир, Загородный мугур кудумчу, 1-ден 23-ке чедир, Интернациональная кудумчузу, 103-119 (саарзык тала), Каа-Хем кудумчузу, 71-89 (саарзык тала), 86-92 (эжеш тала), Каменистая кудумчузу, 1-15 (саарзык тала), 2-60 (эжеш тала), Карбышев кудумчузу, 28-86 (эжеш тала), 45-109 (саарзык тала), Комсомольская, 85-103 (саарзык тала), 107, 106-120 (эжеш тала), Кузнецов кудумчузу, 61, 61а, Малчин кудумчузу, 1-11 (саарзык тала), Маяковский кудумчузу, 27-89 (саарзык тала), Мир кудумчузу, 1-ден 14-ке чедир, Молодежная кудумчузу, 2-24 (эжеш тала), Кооперативный мугур кудумчу, 1-ден 19-ка чедир, Крутой мугур кудумчу, 1-ден 25-ке чедир, Мугур кудумчузу, 85-тен 107-ге чедир, Светлая кудумчузу, 1-ден 15-ке чедир, Степная кудумчузу, 9, Суворова кудумчузу, 60-дан 71-ге чедир, Туристическая кудумчузу, 2-16 (эжеш тала), Складская кудумчузу, 2-20 (эжеш тала), Оюн Күрседи кудумчузу, 69-157 (саарзык тала), 1-АТБ-ниң эрги дузалал ажыл-агыйы, Фрунзе кудумчузу, 1-9 (саарзык тала), 42-102 (эжеш тала), 90а, Магистральная кудумчузу, 15, 18, 22. АТБ-1-ниң чагырга бажыны, Интернациональная кудумчузу, 106, телефону: 3-37-84.

19. Кечил-оол сонгулда участогу. Калинин кудумчузу, 2, 2/1, 2а, 2б, 4, 8, Бай-Хаак кудумчузу, 6, 7, 12, Кечил-оол кудумчузу, 1а, 5а, 7б, 7г, ДРСУ-1, 1-7. №3 школань бажыны, Советская кудумчузу, 14. Телефону: 6-12-11.

20. Автодорожный сонгулда участогу. Кечил-оол кудумчузу 7а, 7г, 7е, 9, Калинин кудумчузу, 10, 12, 14, 24а, 24б, авторук техникумунун ниити чуртталга бажыны. Кызылда авторук техникумунун бажыны, Кечил-оол кудумчузу, 15, тел: 6-15-58.

21. Геологический сонгулда участогу. Горная кудумчузу, 1-ден 51-ге чедир, 2-82 (эжеш тала), Калинин кудумчузу, 24, 26, 26а, 28, 30. Кечил-оол кудумчузу, 18, 19, Лопсанчап кудумчузу, 1, 3, 5, 7, 13, 17, 19, Оюн Күрседи кудумчузу, 171-185 (саарзык тала), 260-266 (эжеш тала), 272-298 (эжеш тала), Почтовый мугур кудумчу, 1-ден 22-ге чедир, Советская кудумчузу, 2, 2а, 4, Улуг-Хемская кудумчузу, 5, 17. №14 школань бажыны, Кечил-оол кудумчузу, 73. Телефону: 3-06-42.

22. Калинин сонгулда участогу. Лопсанчап кудумчузу, 2, 15, 60 Мадырлар аттыг кудумчу, 1-15 (саарзык тала), 2-16 (эжеш тала), Баян-Кол кудумчузу, 2-16 (эжеш тала), 3-9 (саарзык тала), Вокзальная кудумчузу, 1-15 (саарзык тала), 2-16 (эжеш тала), Декабристер кудумчузу, 1-7 (саарзык тала), Дзержинский кудумчузу, 2-28 (эжеш тала), Лопсанчап кудумчузу, 2/2, 2/1, 4-26 (эжеш тала), Островский кудумчузу, 1, 3, 11-25 (саарзык тала), 8, 14, Оюн Күрседи кудумчузу 187-193 (саарзык тала), 302-332 (эжеш тала), Пальмбах кудумчузу, 14-24 (эжеш тала), 15-21 (саарзык тала), Кечил-оол кудумчузу, 22-30 (эжеш тала), 37-89 (саарзык тала), Улуг-Хемская кудумчузу, 4, 4а, 6, Чапаев кудумчузу, 3-7 (саарзык тала), Калинин кудумчузу, 100, 144, 144б, Лопсанчап кудумчузу, 28-32 (эжеш тала), Баян-Кол кудумчузу, 17-23 (саарзык тала), 18-22 (эжеш тала), Пальмбах кудумчузу, 28, 29, 29а, Вокзальная кудумчузу, 17-25 (саарзык тала), 18-28 (эжеш тала), Дзержинский кудумчузу, 1-27 (саарзык тала), 60 Мадырлар кудумчузу, 18-22 (эжеш тала), 17-23 (саарзык тала), Островский кудумчузу, 27-35 (саарзык тала). Күрсанэпидхайгаарал төвүнүн бажыны, Калинин кудумчузу, 116. Телефону: 3-27-97.

23. Найырал сонгулда участогу. Калинин кудумчузу, 1г, 16, 20, 22, Лоп-

санчап кудумчузу, 25, 25/1, 27, 27/1, 27/2, 29, 29/1, 31, 33, 42, 44. № 9 школань бажыны, Лопсанчап кудумчузу, 29/2. Телефону: 6-10-52.

24. Горный сонгулда участогу. Калинин кудумчузу, 1, 1а, 3, 3а, 3б, 5, 5а, 5б, 5/1, 5/2, 7, 7а, Лопсанчап кудумчузу, 40, ХПТУ-4, Калинин кудумчузу, 1. Телефону: 3-44-14.

25. Московский сонгулда участогу. Московская кудумчузу, 100-тен 106 чедир, 106/1, 107, 107/1, 108, 108/1, 109, 110. № 5 школань бажыны. Московская кудумчузу, 105/1. Телефону: 5-05-50.

26. Ровенский сонгулда участогу. Заводская кудумчузу, 4, 8-тен 14-ке чедир, 12/2, 12а, 16-26 (эжеш тала), 24а, 27-29, 30, 34, 46, Западная кудумчузу, 1-13 (саарзык тала), Островная кудумчузу, 1, 2, 3, Садыг-Яамызынын эрги дузалал ажыл-агыйы — чуртталга бажынарлыг суур, «Строитель» ниити чуртталга бажыны, ДСК-1, Пригородная кудумчузу, 1-ден 13-ке чедир, Респихэмнелге: «Строитель» суурда № 1 салбыр, Сукпак суурда № 2 салбыр, Ровенская кудумчузу, 1, 1а, 2, 2а, 2-7, 9-24, 27-40, 42-46, 46а, 48 (эжеш тала), Сукпак кудумчузу, 1, 6, 7, 8, 9, 10, Таежная кудумчузу, 1-22, 24-30 (эжеш тала), 36, Тракторный мугур кудумчу, 2-8 (эжеш тала), 20, 36, Хлебозаводская кудумчузу, 1-12, 12а, 14-26 (эжеш тала), Шагонарская кудумчузу, 1, 1а, 3, 6, 7, 7б, 2-8, 10а, 14-58 (эжеш тала), 62, Энергетиктер кудумчузу, 1, 3, 5, 5а, 12, 17, 36, 103, 311, 316, РРТПЦ, Республиканың карак эмнелгези. «Жилье» ПРЭП-тин транспорт цегинин бажыны, Ровенская кудумчузу, 25. Телефону 4-18-17.

27. Правобережный-1 сонгулда участогу. 2-ги Азас кудумчузу, 14-тен 32-ге чедир, Азас кудумчузу, 1-ден 40-ге чедир, Автомобильный мугур кудумчузу, 1-ден 28-ке чедир, Белинская кудумчузу, 1-ден 35, 35а чедир, Дорожная кудумчузу, 1-ден 17-ге чедир, «Звєрохозияство», 1-ден 10-га чедир, Набережная, 64-тен 140-ге чедир, 140а, 140б, 140в, 142, 142а, Набережный мугур кудумчу, 1-ден 23-ке чедир, Клубная кудумчузу, 19-37, 37а, 37б, 37г (саарзык тала), Орджоникидзе, 1-ден 76-га чедир, Правобережная, 42, 48, 50, 52, Саянская кудумчузу, 5-тен 9-ка чедир, 12-26 (эжеш тала), Саянский мугур кудумчу, 1-ден 26-га чедир, Свердлов кудумчузу, 1-ден 77-ге чедир, Серекей мугур кудумчу, 1-ден 20-ге чедир, Серекей кудумчузу, 1-ден 74-ке чедир, Тополиный мугур кудумчу, 1-ден 27-ге чедир, Хемчик мугур кудумчу, 1-ден 28-ке чедир, Холмистая кудумчузу, 1-ден 74-ке чедир, 80, Эрбек мугур кудумчу, 1-ден 18-ке чедир. «Саяны» АОГА Набережный-1 мугур кудумчу Енисей хемнин ол чарында. Телефоннары: 9-06-30, 9-06-18.

28. Правобережный-2 сонгулда участогу. Абаканская кудумчузу, 1-ден 31-ге чедир, Вавилинская кудумчузу, 1-ден 4-ке чедир, Уксаажылдыга күрүне каттыжылышкыны, 1-5, Дөгө-Баары, 7-11 (саарзык тала), Енисейская кудумчузу, 2-12 (эжеш тала), Кирпичная кудумчузу, 1-ден 58-ке чедир, Клубная кудумчузу, 2-62 (эжеш тала), 1-17 (саарзык тала), Набережная кудумчузу, 1-ден 62-ге чедир, Мостовая кудумчузу, 1-ден 29-ка чедир. Паромная кудумчузу, 1-ден 58-ке чедир, Правобережная кудумчузу, 1-ден 40-ге чедир, 43, 44, 46, 47, 49, 51, Туранская кудумчузу, 1-ден 12-ге чедир. «Енисей» Культура бажыны, Набережная, 80, Енисей хемнин ол чарынын эри. Телефон 9-08-74.

29. Ангарский сонгулда участогу. Ангарский бульвар, 8, 10, 25/1, 27, 27/1, 27/2, 27/3, 29, 29/1, 31, Аэропорттун ниити чуртталга бажыны. № 5 школань бажыны, Московская кудумчузу, 105/1. Телефону: 5-05-50.

30. Лопсанчап сонгулда участогу. Лопсанчап кудумчузу, 35/1, 35/2, 37, 37/1, 37/2, 37/3, 39, 41, 43, 44/1. №9 школань бажыны, Лопсанчап кудумчузу, 29/2. Телефону: 6-12-28.

31. Спутник сонгулда участогу. Спутник суур, 1-ги шугум, 1-9 (саарзык тала), 10, 2-ги шугум, 1-6, 8, 10, 13, 15-18, 3-ку шугум, 1, 2, 4-7, 9, 11-17, 4-ку шугум, 1, 2, 5-ки шугум, 2, 7-ги шугум 3, 5, 11-15, 8-ки шугум, 1, 2, 6, 11, 13, 24, 25, 9-ку шугум, 1, 2, 19, 21, 11-ги шугум, 1-3, 9, 12-ги шугум, 10, 28, 13-ку шугум, 1, 16, 14-ку шугум, 7, 14, 15, 16-гы шугум, 2, 19-ку шугум, 4, Арат, 14, Полигон кудумчузу, 5, 9, Хербис кудумчузу, 1-7, 11, 17, 25, Эрзин кудумчузу, 1-6, 17, Байкал кудумчузу, 1-15. ТР-ниң ИХЯ-зынын автоажыл-агыйы, Эрзин кудумчузу, 8.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

Шупту-ла чүве онза солун болуп турган: кижиниң хөйү, аш-чемниң элбээ, кылып бүдүрүп каанының чаражы, өртээниң чииги. Шоколад кылыр фабрикага чораанывыс утпас мен. Калбак-калбак шоколадтарны кылып үндүрүп турарын көргөш, кашпалдың калбак даштарынның кырындан бадып чыдар суглар сагыжымга кирер болду. Оон көөрүмгө, садылгарда, кайда-даа оларны эндере садып турар де. Айда алыр 18 рубль стипендиямны алгаш, бир дугаар садып чиир чүвем ол апарган. Ам-даа шоколадка ынак хевээр мен.

Москваның Крупская аттыг пединститудунга өөредилгениң дөрт чылы билдиртпейн эрте берген. Эң-не ынак эртемиң — минералогия болгаш геология. Кады өөренип турган эштери Тыртык-Кара Наташа, Тюлюш Таисия-биле кады фабрика, заводтарга барып, каң-шойну эзилдирерин, мөңгүн суун алырын карак-биле көрүп, курт-кымыскака чыып, практикалап турган.

МАМИНСОН АРТ

Кавказ дагларының кырында бо артка чүгле тускай белет-келдиг туристер чедер турган. Далай деңгелинден 400 метр бедик артче география факультетиниң студентилери, маңаа четпес болза кайын боор дээш, сонгу эдээнден мурнуу эдээнге кылаштажыпкан. Эжи Таисия биле Сат Шаңгыр-ооловна улусту мурнай үнүп келгөш, даглыг черниң уруглары деп чүвени бадыткаан. Арттың мурнуу эдээн дургаар чаптыла берген шайның, виноградтың, кат-чимистиг ыяштарның плантациязын кайгаан. Грузин шайның калбак бүрүлерин суйбап, чыттап, садып ижип турар шайывыс мынчаар өзүп турар-дыр деп чугаалашкан. Аттарын бижээш, арт кырынга тураскаал кылдыр шыгжап кааннар. Өөренип тургаш Крым, Сочи, Сухуми, Кара далайга четкен. Крым чораан бөлүктүң метеорологу болуп, хүнде дөрт катап агаарның температуразын, хаттың уун, күжүн шинчилеп, дневникке бижип чораан. Түннелинде ол темага реферат бижээш, деканатка мактал алган. "Улаштыр ажылдап, эртем ажылын шенеп көр" — деп, башкылары сүмөлзэн. Оон бээр агаарның байдалын көөрү чаңчыл апарган. Бичи дачазында үнүштерниң байдалындан бо хүн кандыг болурун эндевес.

БАШКЫЛААШКЫН-НЫҢ ЭГЕЗИ

1956 чылдың август 14. Ол хүн Сат Шаңгыр-ооловна областың өөредилге килдизинден Кызыл-Мажалыктың ортумак школазынга ажылдаар дужаал алгаш, ажык машина кырынга ажылынче, келир үедеги чуртталгазынче уткуй хапкан.

Сентябрь 1. Шугум чыскаалынга школа директору чаа башкылар-биле өөреникчилерни таныштыргаш, кичээлинге областың өөредилге килдизинден келген дарга олуржур эвеспе деп каан. Ол Сергей Степанович Назаров болган. Сүрээдеп турза-даа, аткаарлаар чер чок деп бодап алгаш, бирги кичээлин эрттирген. Кичээл төнерге, демги дарга «доброгo пути» дээш үнүп чоруптарга, журналын эккеп салып кааш, акызы Комбуй-оол сугже дивидеп, маңнап чорупкан. Дүш соонда директорнуң кабинетинде кичээлди сайгарган Сергей Степанович «Эр-хей, эки белеткенип алган-дыр сен, сонгаарга өөренип чораан деп чүве кестүп турар-дыр, чоруун чогузун» — дээн. Оон бээр Сергей Степановичини мээң оруум ажыткан кижип деп бодап чоруур. Ол үеде, ол шакта аныяк башкыга деткимче сөс ол хире херек болган. Ам 46 чыл эрте берген.

Арыг географ-даа болза, биологияны, химияны башкылап, 9 дугаар школада Тарасовтун модели-биле ажылдап чоруур. Баштай директорнуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчызы тургаш, эксперимент эгелей бээрге, директор долгандыр хүрээлел камгалаар талазы-биле ажылдын куратору болгаш башкызы кылдыр томуйлаан. Школаның директору Валентина Өдүрековна Демүр-оол үениң негелдезинге дүүштүр бир-ле чүвени тып, башкыларынга чаа чүүлдерни эгелээрин саналдай бээр. "Чаңгыс черге турбас" — ол школаның девизи ындыг.

Сат Шаңгыр-ооловна «Экология, диалектиканың» бир кол кезээ — Культура төвүн үш чыл удурткан. Ол ажылдың хемчээли улуг. Театр эртемниң, музыканың кичээлдери. Кичээлден дашкаар хореография, вокал, чурулга, шыдыраа, хөөмей болгаш улусчу фольклорнуң бөлгүмнери, ниити ыры. Бо эртемнерниң башкыларынга методиктиг, практиктиг дузаны чедирбишаан, программаны, темалыг планнаашкыны тургузарынга удурткучу рольду күүседип келген Культура төвүнүң өөреникчилери республика, хоорай конкурстарынга, фестивальдарга киришкеш, лауреат аттарны ап турар.

Башкы кижиниң чоргаарланыр чүүлү доозукчулары-ла

болгай. Сат Шаңгыр-ооловнаның өөреникчилерин кижип санап четпес. Боду ышкаш башкылар болганы кайы хөй. Ортун уруу Вера авазының оруун истеп, күрүне лицейинде өөредилге эргелекчилеп турар. Улуг уруу Ольга ОБЯ-ның Тывада айыыл-халап-биле демисежир штавының даргазы, бичизи Люба — «Тыва алгы» фабрикасында цех удурткучузу.

«ОГОРОД, САД» ДЕП НОМНУҢ АВТОРУ

Сат Шаңгыр-ооловна ногаа өстүрерин бичизинде-ле авазындан өөренип апкан. Оон аңгыда, ол оң кол ажылы-биле тудуш харылзаалыг. Улуг эвес хемчээлди дачазында чимистиг ыяштарны, ногааларны өстүрүп, хайгаарал ажылын кылып олурар. Чылдың-на ногаа тарыыр үе келирге, тыва радио дамчыштыр «Огород, сад» деп рубрика-биле дуржулгазын солчуп, сүмезия бере бээр. Ногаажылар оң үнүп таныыр.

Сат Шаңгыр-ооловнада бижир талант бар, республика солуннарында оң кижизидилге темазынга бижээн материалдары бо-ла үнүлөп кээр. Очулга кылырын база шенеп чоруур. Эге класстарга экологияны ханы өөредир сорулга-биле Тыва университеттиң экология кафедрасы чамдык школаларда шенелдени чорудуп эгелзэн. Маңаа хамаарыштыр эртемден Маура О Коннарның «Амыдыралдың чыры» деп номун очулдурган. Эге класстарга долгандыр бойдушту өөредиринге өртек чок үнелиг номдур.

Сат Шаңгыр-ооловна бодунуң мергежилниң аайы-биле Тываның географиязын эртем езу-биле сайгарып, эртемден географ Калгажык Шактаржыктың бижээн ажылдарынга немей чүүлдерни бижээш. Чырыкче үндүрер дээш белеткеп алган номунуң программаны дооскан.

Сат Шаңгыр-ооловнаның алдарлыг башкы угбазы ТАР-ның хаак чемпиону чораан Дүкежек республикага коньки чемпиону чораан, думмазы математика башкызы Маруш, даайының оглу профессор Сат Шулуу чок апаргылаан. Үшкү салгал үш уруунуң уруглары өзүп, доругуп, дээди өөредилге черлериниң студентилери апаргылаан. Кижиниң ук төөгүзүңгө төнчү турбас деп чүве ол ыйнаан.

**Раиса ЯНДАРА,
Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы.**

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Төрүттүнген хүнүң-биле, авай!

Чөөн-Хемчик кожуунуң Хөндөргей дузалал школазының башкызы, РФ-тиң улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы, күш-ажылдын хоочуну **Ыдан Серет-ооловна ТЮЛЮШТУҢ** сентябрь 20-де төрүттүнген хүнү.

Ававыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр аас-кежикти, кадыкшылды, чедишкиннерни күзедивис.

Оолдары, уругларындан.

Бистин эргим хүндүлүг ававыс **Дыртык Чигжитовна МОНГУШ** бо чылдын 60 харлаан. Ол — улус өөредилгезиниң тергини, алдын медальдың эдилекчизи, күш-ажылдын хоочуну, томаанныг, бүдүштүт кижип.

Ававыска чырык өртемчейде бүгү-ле эки чүүлдерни, каң дег кадыкшылды, аас-кежикти сеткиливис ханызындан күзедивис. Ававыстың 30 ажыг чылдарда башкылап, амыдыралдың улуг оруунче белеткеп, өөредип каан өөреникчилери база биске каттыжып, эң эки йөрээлдерни кылып турарынга өөрүп чор, авай!

Сеңээ ынак чаңгыс огуң, кернин, уругларың, күдээлериң, 8 уйнуктарыңдан.

Айтырыгылыг чагаа

ЧҮҮ ДЕП ХАРЫЫ БЭЭР ИРГИ?

Тываның аңгы-аңгы булуңнарында талантлыг чон аразында ат-сураа билдингир ыры-хөгжүм чогаалдып чоруурлар хөй. Оларның чижээнге Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Б.Х.Чульдүм-Сүрүн, Б.С.Чамбыт, А.С.Конгар, Б.С.Дүпчүр, Б.М.Кенеш, К.О.Ооржак, А.Д.Монгуш, оон аңгыда Б.М.Сайын (Чөөн-Хемчик), И.А.Мохов (Улуг-Хем), В.С.Самбукай, М.С.-Д.Домбаштай (Тожу), В.Б.Серен, К.М.Бегзи, А.Г.Иомужап (Кызыл) болгаш өскелерни-даа адап болур. Эгелеп чоруур аныяк талантыларывыс база эмгежок. Олар шупту янзы-бүрү уран чүүл мөөрейлеринге идепкейлиг киржип чоруурлар. Оларның шуптузунуң чизезин тургузар болза, төнчү чок деп болур.

Үе чеже-даа берге болза, чогаалдыкчы ажыл-ижин салбайн, чонга бараан болуп, чаа-чаа чогаалдарны бижип турарлар. Оларның бижээн ырлары чонну магададып, хөгжүмчүлерниң хей-аьдын көдүрүп чоруур өөрүнчүг. Ындыг-даа болза 1996 чылдан эгелеп олар бижээн ырлары дээш кандыг-даа деткимчени албайн турар. СССР эзеинде оларның ырларын тускай комиссия хүлээп алгаш, гонорарын төлеп берип турган. Чүгле композиторлар эвес, а хей-ниитичи эвилелдер, чогаалчылар, чурукчулар, театр ажылдакчылары — шупту деткимче чогуң чон көрүп, билип тур боор. Үстүнде адаанын композиторларның чаңгыс чер-чурттулары-даа билир.

1999 чылдың декабрь айда ТР-ниң Культура яамызы профессионал болгаш бот-тывынгыр композиторлар аразындагы ыры болгаш хөгжүм чогаалының талазы-биле республика чергелиг көрүлдени эрттирген. Хүлээп алыр комиссияның даргазынга оралакчы сайыт В.О.Наксыл, кежигүннери А.А.Даржай, Е.К.Карелина болгаш өскелер-даа чаңгыс хүн дургузунда шудургу ажылдап, элзэн хөй чогаалдарны

түңнеп, сайгарып, хүлээп алганнар. Ол хиреде яамының ыңчангы удуртулгазы ук хемчегиниң документилерин долдуруп, чүнү-даа төлеп бербээни элдептиг. Бо айтырыгны удаа-дараа ук яамыга көдүрүп келдим. Элдеп чүве — ол ажылдың протокол документилери «читкен», огулуг харыыны кым-даа бербейн туруп берген. Документилер канчап чиде бээр болду?! А ырларның ноталары бар.

Сайыттың хүлээлгезин күүседип турар В.О.Наксылга чеде бээримге, «Эрте берген чүведир, ол үезинде шийтпирлээр турган» — дидир.

Култураның бир көскү ажылы кылдынган, а түңнел чок. Эрге-дужаалдыг даргалар көрүлдө чарлап, чон мурнунга ажыл кылган аттыг болуп, ону эчизинге чедирбейн, түңнел үндүрбейн барган. Хоойлу езугаар алыр болза, дээргилерге бергеле боор, ам канчаар, судтажыр апарганывыс ол бе? Чонун ыры, шүлүк-биле өөртүп чоруур атсурагылыг чогаалчылар, композиторлар бо хүннерде дыка берге байдалда турарын эрге-чагырга органны билир. Ол хиреде деткимче чок.

Бо эрткен үш чылдарда хоочуннарывыс Кан-оол Далай-оолович Базаан-оол, Донгак Бадыевич Шактар, Ирбен-оол Доржуевич Тюлюш «кызыл-дустай» бердилер. Оларның бижээн ырларын чон кажан-даа утпас, сактып, ырлажып чоруурлар. Багай чүве чүл дээрге, ажылы дээш телевицин албайн чоруй баары муманданчыг-дыр.

Канчап черле көрүлдөгө көрдүнген акшаны үндүрүп албайн, ону эрттирер боор? Мооң черле журун тывар болза эки. Мээң бо көдүрген айтырымга хамаарыштыр үстүнде удурткучуларывыс чүү деп харыы бээр ирги?

**Сергей БАДЫРАА,
ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.**

«Шын» солунуң коллективи мооң мурнунда ук солунуң кол редактору турган Светлана Сюр-ооловна Монгушка оон авазы **Деспи Санаевна ОНДАРНЫҢ** мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91.
КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, улутпур болгаш медээлер килдистер — 3-34-98, компьютер эрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16; Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солуну «Шын» солун редакциязының компьютер төвүнге эрзэн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6267.
Чагыг 105.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк «Тывакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 301018106000000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелниң Тыва девискээр эргелениге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыгылары дээш авторлар боттары харыылаар.